

ΠΟΛΙΤΕΙΑ / ΚΟΙΝΩΝΙΑ - ΘΕΣΜΟΙ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΣΤΗ ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Η Πρώιμη Βυζαντινή περίοδος αναμφισβήτητα υπήρξε η πιο σημαντική περίοδος της Βυζαντινής ιστορίας, καθώς είναι η εποχή που κλείνει το κεφάλαιο της αρχαιότητας, ενσωματώνεται ο χριστιανισμός στην ελληνορωμαϊκή παράδοση, ενώ παράλληλα καθορίζεται και οριοθετείται το ορθόδοξο δόγμα. Είναι δύσκολο να βρεθεί θεσμός ή ιδέα σε ολόκληρη τη μετέπειτα Βυζαντινή ιστορία που να μην έχει την αφετηρία του σε αυτή την πρώιμη περίοδο.

Ωστόσο, στη Μεσοβυζαντινή περίοδο λόγω της απώλειας των περιφερειακών επαρχιών, Αιγύπτου και Συρίας, και τη συνακόλουθη οικονομική κρίση, η αυτοκρατορία κατόρθωσε να ανταποκριθεί δημιουργικά στην πρόκληση αυτή και να βγει από τη στενωπό, μεταβάλλοντας τις κρατικές, διοικητικές, δημοσιονομικές και οικονομικές της δομές. Δεν θα ήταν υπερβολή αν λέγαμε ότι η αυτοκρατορία μεταμορφώθηκε πλήρως και απέκτησε ιδιαίτερη φυσιογνωμία και ύπαρξη. Παράλληλα, προάγεται η ιδεολογική και πολιτική συνοχή του βυζαντινού κράτους, αν και από εθνολογικής και θρησκευτικής πλευράς διατηρείται η πολυμορφία και η πανσπερμία του, καθώς, παρά τον ακρωτηριασμό του από Αβαροσλάβους, Βουλγάρους, Νορμανδούς, Άραβες και άλλους λαούς, παραμένει ακόμη μια πολυπολιτισμική αυτοκρατορία.

Από πολιτειακής άποψης, το Βυζάντιο πρέπει να θεωρείται πλέον ένα συγκεντρωτικό κράτος με απόλυτη μοναρχία, στηριγμένη στην αριστοκρατία της γης και στην Εκκλησία. Ο κρατικός μηχανισμός στρατιωτικοποιείται, ιδιαίτερα μετά την εφαρμογή του συστήματος των θεμάτων. Σε αυτή την περίοδο τα λατινικά έπαψαν να ομιλούνται και τα ελληνικά έγιναν η επίσημη γλώσσα της αυτοκρατορίας, καθώς εισάγεται ελληνική στρατιωτική ορολογία και κόβονται τα πρώτα χάλκινα νομίσματα με ελληνική επιγραφή. Ουσιαστικά συνέβη το εξής οξύμωρο: παρά την πολεμική που εξαπολύθηκε κατά των παλιών παραδόσεων και θρησκειών, μηδέ της ελληνικής εξαιρουμένης, βλέπουμε

Απίσχημο κόσμημα του 11ου αιώνα, από χρυσό δεμένο με

να εντάσσονται τελικά στον ελληνικό πολιτισμό και να συγχωνεύονται, λιγότερο ή περισσότερο ισόρροπα, η ρωμαϊκή παράδοση που όμως αρχίζει να υποχωρεί, η χριστιανική ορθοδοξία, η οποία διαχωρίζει τον εαυτό της σταδιακά από τον δυτικό χριστιανισμό, με αποκορύφωμα το οριστικό Σχίσμα του 1054, και τέλος πολλά ανατολικά στοιχεία λόγω της γειτονίας, ειρηνικής ή εμπόλεμης, με το Ισλάμ κατά κύριο λόγο.

Πολίτευμα - Ο αυτοκράτορας

Στη Μέση Βυζαντινή περίοδο δεν βλέπουμε σημαντικές αλλαγές στο πολίτευμα και τη λειτουργία των πολιτικών οργάνων, ενώ και η πολιτική θεωρία εξελίσσεται με αργούς ρυθμούς. Παραμένει το ιδεώδες της οικουμενικότητας, αλλά αυτό ως αναγκαία προϋπόθεση για τη διαφύλαξη και διάδοση του χριστιανισμού.

Ο αυτοκράτορας, ως κεφαλή του πολιτειακού οργανισμού, θεωρείται πηγή και φορέας κάθε εξουσίας. Για να αποκτηθεί η αυτοκρατορική του ιδιότητα, έπρεπε να γίνει η αναγόρευση, δηλαδή η αναφήνσή του από τα αρμόδια πολιτειακά όργανα, σύμφωνα με το επίσημο τυπικό. Η ανύψωση στην ασπίδα εξέλιπε κατά την περίοδο αυτή, εμφανώς διότι συνδεόταν με το ειδωλολατρικό ρωμαϊκό παρελθόν. Αντίθετα καθιερώθηκε ως ξεχωριστή τελετή η *στέψις*, η περιβολή δηλαδή του νέου ηγεμόνα με τη χλαμύδα και το διάδημα (το στεφάνι ή αλλιώς στέμμα) από τον πατριάρχη. Συνήθως η *στέψις* λάμβανε χώρα στην Αγία Σοφία και ήταν μια πανηγυρική τελετή στην οποία συμμετείχαν τα μέλη της βασιλικής οικογένειας, της συγκλήτου, των ταγμάτων του στρατού, των δήμων και του λαού και φυσικά του πατριάρχη, ο οποίος θα ευλογούσε τα αυτοκρατορικά σύμβολα και θα τοποθετούσε το στέμμα στο κεφάλι του νέου ηγεμόνα.

Πολλοί αυτοκράτορες για να προλάβουν αμφισβητήσεις της διαδοχής τους, προτιμούσαν να αναδεικνύουν σε συναυτοκράτορα τον πρωτότοκο γιο τους, ακόμα και αν αυτός ήταν νήπιος. Η αναγόρευση αυτή του συναυτοκράτορα γινόταν επίσης με μια τελετή, παρουσία του πατριάρχη, που είχε επίσης την ονομασία *στέψις* και συνήθως γινόταν σε κάποια μεγάλη γιορτή (Χριστούγεννα, Πάσχα, Πεντηκοστή). Έτσι γεννήθηκε ο θεσμός της συμβασιλείας και συχνά, όταν ο νέος αυτοκράτορας είχε καταλάβει τον θρόνο με βίαιο τρόπο, έκανε συμβασιλείς του αρκετά μέλη της οικογένειάς του (Βασίλειος Α΄, Ρωμανός Α΄). Η έλλειψη νομοθετικού πλαισίου που να ρυθμίζει τη δια-

Η αυτοκρατορική περιβολή των ηγεμόνων της Μέσης Βυζαντινής

δοχή, ασφαλώς αιτιολογεί τις θεσμικές αυτές μεταβολές, αν και πρέπει να τονίσουμε ότι οι συμβασιλείς ήταν ανήλικοι τη στιγμή της ανάδειξής τους και για πολλά χρόνια μετά, και συνεπώς δεν μπορούσαν να ασκήσουν πραγματικά την εξουσία.

Την επιμέλεια της τελετής αναγόρευσης του νέου μονάρχη, υπό κανονικές συνθήκες, όταν δηλαδή επρόκειτο για ομαλή διαδοχή, κάτι όχι και τόσο συνηθισμένο, είχε ο πατρίκιος και *δομέστικος των σχολών* ή ο πατρίκιος και *δομέστικος του δρόμου* ή ο *έπαρχος (δήμαρχος)* της πόλης. Αν επρόκειτο για ανταπαιτητή, φυσικά εκείνοι που τον υποστήριξαν και τον βοήθησαν να ανέβει στον θρόνο αναλάμβαναν να αναφωνήσουν και το όνομά του, επισπεύδοντας όσο ήταν δυνατόν και την τελετή της στέψης, για ευνότους λόγους.

Εξωτερική άποψη εισόδου που πιστεύεται πως ανήκε στο περί-

Ο «μαγικός» θρόνος του Βυζαντινού αυτοκράτορα

Ο Λιουτπράνδος, επίσκοπος Κρεμόνας, σε αναφορά του μετά την πρώτη του διπλωματική αποστολή στην Κωνσταντινούπολη, στα χρόνια του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου (949), δίνει την ακόλουθη εντυπωσιακή περιγραφή από το παλάτι της Μαγναύρας που αφορά μια σειρά αυτόματων μηχανισμών στην αίθουσα υποδοχής των ξένων πρεσβευτών με στόχο τον εντυπωσιασμό τους και θεωρείται ότι αποτελούν επινοήσεις του διάσημου Λέοντα του Μαθηματικού ή Φιλόσοφου (πέθ. 869) που εμπνεύστηκε από τις εφευρέσεις του μηχανικού των ελληνιστικών χρόνων, του Ήρωνος από την Αλεξάνδρεια: «Μπροστά στο κάθισμα ήταν ένα μπρούτζινο αλλά επικρυσωμένο δέντρο, τα κλαδιά του οποίου ήταν γεμάτα με επίσης μπρούτζινα κι επικρυσωμένα πουλιά διαφόρων ειδών, που κελαιδούσαν το καθένα με τον τρόπο του.

Ο θρόνος του αυτοκράτορα ήταν τοποθετημένος με τόσο δεξιοτεχνία που σε μια στιγμή φαινόταν να στέκεται επάνω στο πάτωμα και αμέσως μετά ψηλά και ύστερα ακόμη πιο μεγαλοπρεπής. Τον φρουρούσαν, που λέει ο λόγος, δύο τεράστια λιοντάρια, δεν ξέρω αν ήταν μπρούτζινα ή ξύλινα, αλλά καλυμμένα με χρυσάφι, που χτυπούν την ουρά τους χάρη, ανοίγουν το στόμα τους και βρυχώνται κουνώντας τις γλώσσες τους. Σε αυτό το σπίτι, λοιπόν, με οδήγησαν στις πλάτες δύο ευνούχων ενώπιον του αυτοκράτορα.

Παρόλο που με την άφιξή μου τα δύο λιοντάρια βρυχήθηκαν και τα πουλιά κελάηδαν το καθένα ανάλογα με το είδος του, δεν με κατέλαβε ούτε φόβος, ούτε θαυμασμός

διότι μου τα είχε προαναγγείλει κάποιος που όλα αυτά τα γνώριζε πολύ καλά. Ξάπλωσα μπρούμυτα τρεις φορές και προσκύνησα τον αυτοκράτορα. Σήκωσα το κεφάλι μου κι εκείνος που πριν είχα δει να κάθεται κάπως πιο ψηλά από το δάπεδο, τον είδα τώρα να φορά άλλα ρούχα και να στέκεται κοντά στο ταβάνι. Δεν μπόρεσα να καταλάβω πώς συνέβαινε αυτό, παρά μόνον πως τον ανύψωσε μέχρι εκεί πάνω κάποιο εργαλείο». («Λιουτπράνδος της Κρεμώνας, Πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη του Νικηφόρου Φωκά», μτφρ. Δ. Δεληολάνης, εκδ. Στοχαστής, Αθήνα 1997-98).

Στην κορυφή της εθνολογικής πυραμίδας της Μεσοβυζαντινής

Τίτλος

Την εποχή αυτή αντικαθίσταται ο παλαιότερος χαιρετισμός που τον αποκαλούσε *αύγουστο* (*auguste tu vincas = αύγουστε συ νικάς*), με τη γνωστή φράση *του τάδε βασιλέως πολλά τα έτη*. Πράγματι, ήδη από τον Ηράκλειο Α΄ είχε εγκαταλειφθεί η λατινική ονομασία *imperator, caesar, augustus* και είχε υιοθετηθεί η ελληνική *βασιλεύς*, ενώ όταν πρόκειται για ηγεμόνα ξένου κράτους χρησιμοποιείται ο όρος *rex, ρηξ*.

Από τις αρχές του 9ου αιώνα χρησιμοποιείται συστηματικά ο τίτλος *βασιλεύς Ρωμαίων*, κυρίως ως απάντηση στις αξιώσεις οικουμενικότητας του Φράγκου ηγεμόνα Καρλομάγνου (768-814) ως συνεκιστή της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής ιδέας, ενώ έχουν βρεθεί επιγραφές που βεβαιώνουν ότι κατά τον 9ο αιώνα κατά περίπτωση επανέρχεται και ο τίτλος *αυτοκράτωρ* που οριστικοποιείται στα χρόνια της μακεδονικής δυναστείας. Σύμφωνα με τη βυζαντινή αντίληψη, στην κορυφή της πυραμίδας των λαών, εθνών και ηγεμόνων της οικουμένης βρίσκεται ο *βασιλεύς Ρωμαίων*, δηλαδή ο Βυζαντινός αυτοκράτορας. Η ιδέα αυτή θα παραμείνει άθικτη έως το 1204, οπότε δέχεται ένα ισχυρό πλήγμα λόγω της λατινικής κατάληψης της Κωνσταντινούπολης, γεγονός όμως που δεν στάθηκε ικανό, σε πείσμα της πραγματικότητας, να κάμψει την αυτοκρατορική *έπαρση* έως το τέλος της ζωής του βυζαντινού κράτους. Επίσης σε επίσημα πολιτικά κείμενα από τον 10ο αιώνα απαντά και ο όρος *Ρωμανία* για το κράτος, ενώ για τον πολίτη ο όρος *Ρωμαίος*, ο οποίος αναφέρεται αποκλειστικά στους Έλληνες και στους εξελληνισμένους πληθυσμούς που αφομοιώθηκαν πολιτισμικά, όχι όμως και στις ξένες εθνότητες, χριστιανικές και μη, που εγκαταστάθηκαν στα

εδάφη της αυτοκρατορίας, έγιναν υπήκοοι του Βυζαντίου, στρατεύονταν, πλήρωναν τους φόρους που τους αναλογούσαν, αλλά διατήρησαν την εθνική τους ομοιογένεια και ταυτότητα (Αρμένιοι, Βούλγαροι, Σλάβοι). Επιπλέον, δειλά-δειλά επανέρχεται σε χρήση το *μιαρό* έως τότε όνομα *Έλλην, Ελληνίς*, όπως φαίνεται στην ιστοριογραφία του 10ου αιώνα, π.χ. ο Κωνσταντίνος Ζ΄ μιλά για «ελληνίδες πόλεις και Ελλήνων άποικοι», όταν αναφέρεται στο θέμα της Παφλαγονίας και στις κυριότερες πόλεις του (Σινώπη, Αμάσεια, Αμισό), ενώ το «καλούμενον θέμα Χαλδίας και π...Τραπεζούς, Ελλήνων εισίν αποικίαι».

Βεβαίως οι αυτοκράτορες της Δύσης, ήδη από τις αρχές του 10ου αιώνα αποκαλούν τον Βυζαντινό αυτοκράτορα *imperatorem Constantinopolitanum* ή κάποτε και

Σεβασμός προς τη σύγκλητο

Ο πατριάρχης και τα μέλη της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου απευθύνουν τις ευχές και τον χαιρετισμό τους προς τη σύγκλητο, ενώ ο πάπας Νικόλαος Α΄ σε επιστολή του Ad senatores Constantinopolitanos παρακαλεί τη σύγκλητο να ταχθεί υπέρ του Ιγνατίου στη διαμάχη του με το Φώτιο. Ο Φώτιος πάλι από τη μεριά του απευθύνεται στον αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ΄ κάνοντας λόγο περί «αιδεσίμου (σεβαστής) και ιεράς συγκλήτου», ενώ τον ίδιο σεβασμό για τη σύγκλητο βλέπουμε στη στιχομυθία του αυτοκράτορα Θεόφιλου με τον επίσκοπο Θεόδωρο, όταν ο τελευταίος τον ρώτησε: «για ποιον λοιπόν βασιλεύεις;»· όπως μεταφέρει ο Βυζαντινός χρονικογράφος: «αιδεσθείς (σεβόμενος) ουν ο βασιλεύς την σύγκλητον» είπε: «ένεκα αληθείας και πραότητος και δικαιοσύνης» οπότε έρχεται η «φαρμακερή» απάντηση του επισκόπου: «και ποια δικαιοσύνη υπάρχει σε σένα, όταν έδωσες ενυπόγραφα τον λόγο σου στον Αλέξιο για χάρη μου και δεν τον τήρησες;».

Ο Αλέξιος, ειρήσθω εν παρόδω, ήταν σημαντικός Αρμένιος αξιωματικός και γαμπρός του Θεόφιλου, καθώς είχε παντρευτεί την κόρη του, Μαρία, τον οποίο πράγματι ο Θεόφιλος κορόιδεψε, διότι τον διόρισε δούκα Σικελίας, αλλά σύντομα μετάνιωσε και τον ανακάλεσε. Η «διαπλοκή» θρησκευτικής και πολιτικής εξουσίας που επίσης απηχεί η στιχομυθία, ασφαλώς πέραν πάσης αμφιβολίας (Αικ. Χριστοφιλοπούλου, «Το Πολίτευμα και οι Θεσμοί της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας» 324-1204, σ. 88).

Graecorum, ορολογία που απηχεί τη διεκδίκηση για τον εαυτό τους της νομιμότητας του ρωμαϊκού αυτοκρατορικού τίτλου και παράλληλα την αμφισβήτηση των Βυζαντινών ως των ηγεμόνων ενός ενιαίου κόσμου. Έτσι και αλλιώς ο όρος *Γραικός* (*Graecus*) και το παράγωγό του, *Γραικύλος*, είχε λάβει αρνητική σημασία και σήμαινε τον *υπηρέτη των Λατίνων*, αλλά ακόμα και τον *αποστάτη ή τον σχισματικό* (*Graeci schismatici*) λόγω ελληνικής καταγωγής.

Πολιτειακοί παράγοντες - Σύγκλητος

Στα χρόνια των διαδόχων του Ηράκλειου η σύγκλητος έχει ουσιαστική συμμετοχή στα πολιτικά γεγονότα.

Μολονότι ο ρόλος της συγκλήτου ήταν μηδαμινός στα χρόνια αυταρχικών βασιλέων, ωστόσο υπήρξαν φορές που ο ρόλος της ήταν ρυθμιστικός, επαγορεύοντας τη θέλησή της σε αυτοκράτορες ή ανεβάζοντας αυτοκράτορες της αρεσκείας της. Με την πάροδο του χρόνου η σημασία της, όπως και των βουλευτηρίων, διαρκώς περιοριζόταν, έως ότου ο Λέων ΣΤ΄ με μία σειρά Νεαρών της αφαίρεσε κάθε αρμοδιότητα, χωρίς να την καταργήσει ως σώμα στο οποίο μάλιστα συμμετείχαν και διακεκριμένοι πολίτες. Η σύγκλητος ήρθε στο πολιτικό προσκήνιο στα χρόνια των διαδόχων της Μακεδονικής δυναστείας (α΄ μισό 11ου αιώνα), ενώ πολλοί αυτοκράτορες τη χρησιμοποίησαν σε αποστολές δευτερεύουσας σημασίας.

Δήμοι

Την πολιτική αποδυνάμωση των δήμων στα χρόνια του Ηράκλειου φαίνεται ότι ακολουθεί ανάκαμψη κατά την περίοδο της αναρχίας (695-717), καθώς έχουμε ορισμένες πληροφορίες ότι ο δήμος των Βενέτων συνέβαλε στην επικράτηση του σφετεριστή του θρόνου, Λεόντιου (695), ενώ ο δήμος των Πρασίνων λίγα χρόνια αργότερα (698) στην επικράτηση ενός άλλου ανταπαιτητή, του Τιβέριου Β΄ Αψίμαρου. Γενικότερα πάντως στη μέση περίοδο δεν υπάρχουν οι ταραχώδεις εκδηλώσεις και η αναμόχλευση πολιτικών παθών, όπως έκαναν οι δήμοι στην πρώιμη εποχή· αντίθετα με έναν ειρηνικό τρόπο, κατά τις αυλικές τελετές και τις δημόσιες εμφανίσεις του αυτοκράτορα, καθιερώνεται η *ακταλογία* των δήμων ή *άκτα* (*βασιλίκια*), δηλαδή ευχές και αναφωνήσεις του βασιλέως, στις οποίες οι άλλοτε αντίπαλοι της κρατικής εξουσίας δήμοι,

Τμήμα εικονογραφημένου
παπίρου από την Αντινόη, στον

έχουν μετατραπεί σε δοξολογητές και κήρυκες της επίσημης ιδεολογίας. Επικεφαλής κάθε δήμου εμφανίζεται πλέον ο δήμαρχος που διορίζεται από τον αυτοκράτορα. Χαρακτηριστικό της παρακμής στην οποία είχαν περιέλθει οι δήμοι είναι ότι και όταν ακόμα αποδοκίμαζαν με σκωπτικά σχόλια τον μονάρχη, αυτό γινόταν όχι για πολιτικά θέματα όπως στο παρελθόν, αλλά για επιλογές που αφορούσαν την προσωπική του ζωή, όπως έκαναν με το *άσμενο συνοικέσιο* του Ηράκλειου με την ανιψιά του Μαρτίνα, ή με την επιδοκιμασία του Κωνσταντίνου Ε΄ για τις ερωτικές του επιτυχίες, « *Ἡ Γηραγάθη ἐγήρασεν, σὺ δὲ ταύτη ἀνανέωσας* (αντικατέστησες)», που έρχονταν βέβαια παράλληλα με τις στρατιωτικές του νίκες.

Στρατός - ναυτικό

Από τα τέλη του 7ου αιώνα ο στρατός, και μάλιστα ο μικρασιατικός, εξελίχθηκε σε σημαντικό παράγοντα της πολιτικής ζωής. Μεταξύ 695-717 και 802-23 ξεσπούν στρατιωτικά κινήματα. Ο στρατός άλλοτε στηρίζει την υπάρχουσα κατάσταση και άλλοτε επιβάλλει νέο ηγεμόνα στο πολιτικό σκηνικό. Στον στρατό οφείλεται η άνοδος στον θρόνο του Βαρδάνη-Φιλιππικού (711) και με τον ίδιο τρόπο, από την ηγεσία του θέματος των Ανατολικών, μεταπήδησε στον αυτοκρατορικό θώκο ο Λέων Γ΄, έχοντας στο πλευρό του τον Αρτάβασο, τον Αρμένιο στρατηγό, ο οποίος λίγα χρόνια αργότερα (742-3) επαναστάτησε για λογαριασμό του, συνεπικουρούντος του στρατού του θέματος Οψικίου.

Με τον όρο *θέματα* εννοούμε τις μεγάλες στρατιωτικές μονάδες, γνωστότερες με τις λέξεις στρατός, λαός κλπ., των οποίων αρχικά το επίσημο όνομα ήταν *μέρος* ή *θέμα*. Ωστόσο, ο όρος *θέμα* αρχίζει από τα τέλη του 6ου και αρχές του 7ου αιώνα να πολιτογραφείται στο λεξιλόγιο του Βυζαντινού τόσο με τη στρατιωτική του σημασία όσο και με τη διοικητική, καθώς είναι γνωστό ότι η κάθε μονάδα δημιουργείται από ντόπιους επιστρατευμένους, γι' αυτό το κάθε *θέμα* έπαιρνε το όνομα της *θέσεως*, της περιφέρειας δηλαδή απ' όπου καταγόταν η πλειονότητα των στρατιωτών του, π.χ. θέμα *Αρμενιакών*, *Θρακσιών*. Σε άλλες μονάδες πάλι το όνομα προερχόταν από την κατηγορία των στρατιωτών που αποτελούσαν τον αρχικό τους πυρήνα, π.χ. το *θέμα Οψικίου* από το *obsequium* = ακολουθία, διότι είχε για πυρήνα άνδρες της αυτοκρατορικής φρουράς, το *θέμα Βουκελλαρίων* από το *bucellarii* = στρατιώτες που έπαιρναν

Στρατιώτης-μέλος της αυτοκρατορικής φρουράς, όπως

bucella (γαλέτα), ένας ιδιωτικός στρατός μεγάλων αξιωματούχων, ενώ το θέμα των Ανατολικών από τους στρατιώτες του τέως *magister militum per Orientem*. Με το πέρασμα του χρόνου ο στρατιωτικός διοικητής του θέματος, λόγω της έξαρσης των πολεμικών αναμετρήσεων της περιόδου αυτής (περσικές, αβασροσλαβικές, αραβικές εισβολές), υποσκελίζει τους πολιτικούς αξιωματούχους της περιφέρειάς του, κάτι που είχε υποβοηθηθεί και από τον Ιουστινιανό Α', με αποτέλεσμα να συγκεντρώσει όλες τις εξουσίες στα χέρια του. Αυτή η σημαντική διαδικασία φαίνεται ότι είχε ξεκινήσει από τη δεκαετία του 620 και έως τον 9ο αιώνα είχε κατά μεγάλο μέρος συντελεστεί.

Το άμεσο αποτέλεσμα των εξελίξεων αυτών ήταν να διαιρεθεί το κράτος σε στρατιωτικές διοικήσεις (*θέματα*) που διέφεραν μεταξύ τους στην έκταση και στην αριθμητική δύναμη των στρατευμάτων τους. Ήταν ανεξάρτητες η μία από την άλλη και φυσικά η διαφορά τους από τα παλιά στρατιωτικά σώματα ήταν ότι από την εποχή του Λέοντα Γ' συγκέντρωναν στρατιωτική και διοικητική αρμοδιότητα. Τον 9ο αιώνα τα κυριότερα θέματα ήταν: των Αρμενιακών, Ανατολικών, Οψικίου, Κιβυρραιωτών (ναυτική διοίκηση), Θράκης, Μακεδονίας, Στρυμόνος, Θεσσαλονίκης και Ελλάδος, ενώ όσο περνούσαν τα χρόνια παρουσιαζόταν η ανάγκη για κατάτμησή τους σε πολλά νέα και μικρότερα θέματα. Υποδιαίρεση του θέματος ήταν οι τούρμες με επικεφαλής τους τον τουρμάρχη και οι τούρμες με τη σειρά τους υποδιαιρούνταν στα βάνδα. Οι διοικητές ορισμένων μεγαλύτερων θεμάτων είχαν περισσότερη αυτοτέλεια, λέγονταν μάλιστα *κατεπάνω* (από όπου προέρχεται η λέξη *capitaine*, καπετάνιος) ή *προνοπτές*. Κάποια περάσματα συνόρων (*κλεισούρες*), κάρια για την άμυνα της επικράτειας, είχαν ξεχωριστή στρατιωτική διοίκηση, την *κλεισουραρχία*.

Το ναυτικό αποτελείτο από δύο στόλους, στα θέματα των Καραβησιάνων-Κιβυρραιωτών και Αιγαίου πελάγους, ενώ υπήρχαν και ελαφρύτεροι ναυτικοί σχηματισμοί. Είναι γεγονός πάντως πως το ναυτικό είχε δευτερεύουσα σημασία στη Βυζαντινή στρατηγική, έφτασε ωστόσο στο απόγειο της ακμής του κατά τον 10ο αιώνα, οπότε έγινε δυνατή η ανακατάληψη της Κρήτης (961) από τον Νικηφόρο Φωκά, ο οποίος το 968 καυχιόταν στον Λιουτπράνδο, τον πρεσβευτή του Γερμανού αυτοκράτορα, ότι στο Βυζάντιο ανήκει η κυριαρχία των θαλασσών. Ουσιαστικά η Βυζαντινή αυτοκρατορία αναγκάστηκε να οργανώσει αξιόμαχη ναυτική δύναμη, προκειμένου να αντιμετωπίσει

Οι διοικητές μεγάλων αυτοτελών θεμάτων ονομάζονταν

τον αραβικό στόλο που κυριολεκτικά όργωνε την Ανατολική Μεσόγειο· η δημιουργία του πρώτου αραβικού στόλου συνδέεται με τον εμίρη τότε της Δαμασκού και μετέπειτα πρώτου χαλίφη των Ομμαϊαδών Μωαβία Α΄ (660/1-680), ο οποίος μάλιστα χρησιμοποίησε και Έλληνες ναυτικούς, μαζί με Σύριους και Αιγύπτιους, για να επανδρώσει τη νέα του ναυτική δύναμη.

Τα ταχύπλοα Βυζαντινά πλοία λέγονταν *χελάνδια*, *δρόμωνες* και *γαλέες*, ο *πάμφιλος* ήταν πλοίο που μπορούσε να κινείται με κουπιά την ώρα της ναυμαχίας, τα *καματηρά* ήταν βαριά και δυσκίνητα πλοία με ιστία για τη μεταφορά των πολεμοφοδίων (*σκευοφόρα*), ιππικού (*ιππαγωγά*) και σιτηρών (*σιταγωγά*). Οι δρόμωνες ήταν εφοδιασμένοι με σωληνώσεις εκτόξευσης του υγρού πυρός, του φοβερού όπλου των Βυζαντινών, η κατασκευή του οποίου φυλασσόταν ως επτασφράγιστο μυστικό, ακόμα και από συμμάχους. Εμπνευστής του ήταν ένας Έλληνας μηχανικός από το Baalbek (Ηλιούπολη) της Συρίας, ο Καλλίνικος, ο οποίος φαίνεται ότι τελειοποίησε ένα εύφλεκτο μείγμα των Μήδων, από τους οποίους το πήραν οι Βυζαντινοί ήδη από την εποχή του Ιουστινιανού Α΄.

Μετά τον κατακερματισμό των θεμάτων σε μικρότερες μονάδες από τον 9ο αιώνα και τη συγκέντρωση της ανώτατης στρατιωτικής ηγεσίας στο πρόσωπο του δομειστικού των σχολών της Ανατολής, σε συνδυασμό με την εξασθένηση της κεντρικής εξουσίας από τον ανταγωνισμό της Ειρήνης Αθηναίας με τον γιο της, Κωνσταντίνο ΣΤ΄, πυροδοτήθηκαν νέες εξεγέρσεις από τους διοικητές μεγάλων στρατιωτικών μονάδων (Νικηφόρος Φωκάς, Ιωάννης Τσιμισκής, Βάρδας Σκληρός και Βάρδας Φωκάς) ή από τους δρουγγάριους (αρχιναυάρχους) του στόλου (Ρωμανός Λακαπνός, 10ος αιώνας), ενώ δεν πρέπει να θεωρηθεί τυχαίο ότι όλοι οι αξιόλογοι αυτοκράτορες της περιόδου αυτής ήταν και ικανοί στρατιωτικοί. Όσοι από αυτούς στερούνταν στρατιωτικής ικανότητας, απέτυχαν και στον πολιτικό τομέα (Λέων Δ΄, Μιχαήλ Α΄), εκτός αν είχαν το *γνώθι σαυτόν* και άφηναν τη διεξαγωγή των πολεμικών επιχειρήσεων σε ικανούς συνεργάτες τους, όπως έκανε ο Λέων ΣΤ΄ ο Σοφός και ο Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος που είχαν ιδιαίτερη ροπή στα γράμματα και στη συγγραφή. Αντίθετα ο ιδιοφυής οικονομολόγος Νικηφόρος Α΄ αρνήθηκε να παραδώσει τα νηία των πολεμικών επιχειρήσεων σε κάποιον αξιότερο και υπέστη πραγματική στρατιωτική καταστροφή από τους Βουλγάρους.

Λεπτομέρεια από ψηφιδωτή παράσταση του 12ου αιώνα,

Από τη βαθμιαία αυτή στρατιωτικοποίηση της πολιτικής και διοικητικής ζωής, τους στρατηλάτες αυτοκράτορες, τουλάχιστον μέχρι και τη Μακεδονική δυναστεία και την προώθηση του στρατού σε δυναμικό παράγοντα της Πολιτείας, μπορούμε σε έναν βαθμό να εξηγήσουμε τη γενικότερη επικράτηση βίαιων θών ακόμα και στην ποικιλή νομοθεσία της εποχής, την αποκοπή της πνευματικής ζωής από το πολιτιστικό κλίμα της πρωτοβυζαντινής γραμματείας, ακόμα και τις υπερβολές του κινήματος της Εικονομαχίας.

Τις βυζαντινές ένοπλες δυνάμεις συμπλήρωναν τα τάγματα της αυτοκρατορικής φρουράς που είχαν τα εξής τμήματα: τις *σχολές*, σώμα έφιππων και πεζών στρατιωτών, με επικεφαλής τον δομέστικο των σχολών, τους *εξκουβήτορες*, κυρίως για εμπιστευτικές αποστολές, τον *αριθμό* ή *βίγλα*, για τη φρούρηση του παλατιού ή της αυτοκρατορικής σκηνής σε εκστρατείες, τους *ικανάτες*, το νεότερο σώμα της φρουράς, ενώ οι πηγές αναφέρουν και ένα άλλο σώμα επίλεκτων, τους *αθάνατους*. Την κυρίως αυτοκρατορική φρουρά αποτελούσε η *εταιρία*, μισθοφορικό σώμα σλαβικής ή τουρκικής καταγωγής με διοικητή τον *εταιριάρχη*, που ήταν στρατοπεδευμένοι στην Κωνσταντινούπολη. Επίσης από το 10ο αιώνα η *εταιρία* ενισχύθηκε από τους Βαράγγους, μισθοφόρους σκανδιναβικής και ρωσικής καταγωγής, με το όνομα *Ντρουζίνα*.

Ο Βασίλειος Β΄, προκειμένου να περιοριστούν τα κινήματα φιλόδοξων στρατηγών λόγω της συγκέντρωσης υπερβολικής εξουσίας στα χέρια ενός ανθρώπου, προσπάθησε με διάφορα μέτρα να μοιράσει τη δύναμη των αρχηγών του στρατού απονέμοντας τον βαθμό του στρατηγού σε πολλούς διοικητές και φρουράρχους πόλεων. Αυτό οδήγησε σταδιακά στην παρακμή του θεματικού στρατού.

Ιδιαίτερα επί των διαδόχων αυτοκρατόρων του Βασιλείου Β΄ (11ος αιώνας), που εκπροσωπούσαν τη διοικητική γραφειοκρατία των πόλεων, επιχειρήθηκε συστηματικά να περιοριστεί η δύναμη της στρατιωτικής αριστοκρατίας των επαρχιών με συγκεκριμένες ενέργειες, όπως την παραχώρηση αξιωματών και γης στους συγκλητικούς και στους πολιτικούς άρχοντες των θεμάτων, ώστε να υποσκελίσουν σε κύρος τους στρατιωτικούς, την εξαγορά της στρατιωτικής υπηρεσίας (*εξαργυρισμός* της στρατιωτικής θητείας) και την πρόσληψη χιλιάδων μισθοφόρων (Νορμανδών, Άγγλων, Ρώσων, Γεωργιανών, Αράβων, Πατζινάκων Τούρκων, αλλά ακόμα και Σελτζούκων της Ανατολίας) που διοικούσαν μάλιστα από συμπατριώτη τους. Εξυπακούεται ότι με όλα αυτά τα

Μολυβδόβουλο του 10ου-11ου αιώνα που ανήκε σε στρατηγό.

μέτρα η στρατιωτική ηγεσία εξαθλιώθηκε, το αξιόμαχο του στρατεύματος υπονομεύθηκε και οι Βυζαντινοί γρήγορα έδρεψαν τους καρπούς της ολέθριας αυτής πολιτικής τους, με την ήττα τους από τους Σελτζούκους στη μάχη του Μαντζικέρτ (1071).

Εκκλησία

Η Εκκλησία χάρη στο κήρυγμα της ελπίδας, στην παροχή κοινωνικής περίθαλψης στους αναξιοπαθούντες και στη συμπαράσταση που επέδειξε για την αντιμετώπιση εξωγενών κινδύνων (Πέρσες, Άραβες, Ρως), απέκτησε μεγάλη βαρύτητα στη συνείδηση του Βυζαντινού ανθρώπου. Βέβαια εντυπωσιάζει η χαλαρή στάση του πατριάρχη απέναντι σε σφετεριστές της εξουσίας και του θρόνου, καθώς πλέον εξέλειπαν οι θαρραλέοι εκείνοι ιεράρχες που τολμούσαν να συγκρουστούν με την αυτοκρατορική αυθαιρεσία. Αντίθετα, οι πατριάρχες προσποιούνται τους ανήξερους απέναντι σε ηγεμόνες που αναρρηκίθηκαν στην εξουσία με τη δολοφονία του προκατόχου τους ή των προκατόχων τους· για παράδειγμα, ο πατριάρχης Ιγνάτιος (847-58 και 867-77) δεν είχε κανέναν ηθικό ενδοιασμό να στηρίξει τον Βασίλειο Α΄ που βαρύνονταν για δύο πολιτικές δολοφονίες, του καίσαρα Βάρδα και του αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ΄, μολονότι λίγα χρόνια νωρίτερα επέκρινε τον Βάρδα για αθέμιτες ερωτικές σχέσεις.

Από την άλλη μεριά το πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης ήταν το μόνο που διατηρήθηκε σε χριστιανικό βασίλειο της Ανατολής, μετά την εξαπλώση του Ισλάμ στις ανατολικές επαρχίες Συρίας, Παλαιστίνης, Αιγύπτου, όπου παρέμεναν οι έδρες των πατριαρχείων Αντιοχείας, Ιεροσολύμων και Αλεξανδρείας αντίστοιχα. Ο αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως έμεινε ο αδιαφιλονίκητος ηγέτης της Ορθόδοξης Εκκλησίας, ενώ ο πάπας της Ρώμης έχει χάσει σε αίγλη μετά την πολιτική παρακμή της Ρώμης και μόνο μετά το Β΄ μισό του 8ου αιώνα, με την ασπίδα προστασίας του Καρλομάγνου και των Φράγκων επιγόνων του, αισθάνθηκε να αναβαθμίζεται η θέση του.

Η Εικονομαχία έθεσε επί τάπητος το γνωστό πρόβλημα της ανεξαρτησίας και της αυτονομίας της Εκκλησίας απέναντι στον αυτοκράτορα. Μετά την εικονομαχική κρίση πληθαίνουν οι φωνές από μέρους της Εκκλησίας που διακηρύσσουν τον χωρισμό και την αυτοτέλεια της Εκκλησίας από την Πολιτεία, ουσιαστικά συνεχίζοντας έναν προβληματισμό που είχε διατυπωθεί από τον Όσιο Κορδούης (μέσα 4ου αιώνα) και τον Αμβρόσιο. Η πραγματικότητα ωστόσο που είχε διαμορφωθεί είναι ολότελα διαφορε-

Η Βυζαντινή Εκκλησία απέκτησε μεγάλο κύρος στα μάτια των

τική αριστοκρατία και Εκκλησία αναγκάζονται να δεχτούν τη διαιτησία του κράτους, προκειμένου να λυθεί ο γόρδιος δεσμός της εικονομαχικής αντιπαλότητας. Το αποτέλεσμα αυτού του συμβιβασμού, εν πολλοίς αναπόφευκτου, συμπυκνώνεται στη φράση του Νίκου Σβωρώνου: «Η Ορθοδοξία αναστηλώνεται, όμως η Εκκλησία υποτάσσεται στο κράτος». Ωστόσο υπάρχουν ιστορικοί (π.χ. Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου) που εκτιμούν ότι με την οριστική λήξη της Εικονομαχίας ενισχύθηκε το πολιτικό βάρος της Εκκλησίας, ιδίως σε περίοδο ανηλικότητας του βασιλιά. Ο πατριάρχης Νικόλαος Α΄ Μυστικός (901-7 και 911/12-25), για παράδειγμα, εναντιώθηκε στον αυτοκράτορα Λέοντα ΣΤ΄, όταν εκείνος επιχειρήσει να νομιμοποιήσει τον γιο και διάδοχο του με τη σύναψη τέταρτου γάμου με την ωραία Ζωή Καρβονοψίνα. Οι ταπεινώσεις του αυτοκράτορα από την εκκλησιαστική ηγεσία, που είχαν φτάσει στο σημείο να μην του επιτρέπουν την είσοδο στον ναό ακόμη και ανήμερα τα Χριστούγεννα, είχαν φέρι τον Λέοντα σε απόγνωση. Η λύση της κρίσης ήρθε βέβαια με την έκπτωση του πατριάρχη από την ηγεσία της Εκκλησίας.

Μία ακόμη διαφορά σε σχέση με το παρελθόν, είναι ότι όσοι αυτοκράτορες διαφώνησαν με τον πατριάρχη σε θέματα κανονικού δικαίου, προσέφυγαν στην Αγία Έδρα (τον πάπα της Ρώμης), προκειμένου να ταπεινώσουν την Ορθόδοξη Εκκλησία. Φυσικά ο πάπας έσπευδε για ευνότους λόγους να δικαιώνει τον αυτοκράτορα, παραβλέποντας ακόμη και καταφανείς εκτροπές από τους εκκλησιαστικούς κανόνες.

Κάτι τέτοιο έγινε και με την περίπτωση της αναγνώρισης του τέταρτου γάμου του Λέοντα ΣΤ΄ με τη Ζωή Καρβονοψίνα, ενώ παπικοί απεσταλμένοι παρευρέθηκαν στη χειροτονία του μόλις είκοσι ετών γιου του Ρωμανού Α΄ Λακαπνού, Θεοφύλακτου (933-56), σε πατριάρχη, μολονότι οι εκκλησιαστικοί κανόνες ορίζουν ως κατώτατο όριο χειροτονίας επισκόπου το τριακοστό. Είναι γεγονός πάντως ότι ενίσχυση της πολιτικής παρουσίας του πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως επιχειρείται κατά τον 10ο αιώνα, όταν το κύρος της παπικής Εκκλησίας βρίσκεται στο ναδίρ του και το κύρος της συγκλήτου έχει μειωθεί εξαιρετικά αυτήν ακριβώς την εποχή, ως απόρροια της διεύρυνσης του σώματος και στην τάξη των εμπόρων.

Στη Μεσοβυζαντινή περίοδο περίοπτη θέση είχε ο εκχριστιανισμός των μη χριστιανών υπκόων του Βυζαντίου και φυσικά των όμορων λαών και, όπως επιτυχημένα το διατύπωσε ο Charles Diehl, το Βυζάντιο έγινε για τα Βαλκάνια και την ανατολική

Ευρώπη (Σέρβους, Κροάτες, Βουλγάρους, Ρώσους), ό,τι ήταν η Ρώμη για τον δυτικό γερμανο-ευρωπαϊκό κόσμο: ο μεγάλος εκπαιδευτής, ο μεγάλος μυητής, ο διαδοτής της θρησκείας και του πολιτισμού, προσδίδοντας με τον χρόνο το ιδιότυπο πολιτιστικό του χρώμα και ουσιαστικά συμβάλλοντας σε αυτό που οι νεότεροι ιστορικοί αποκαλούν «Ευρώπη με τα δύο πρόσωπα».

Μοναχισμός

Από τα μέσα του 8ου αιώνα το κράτος στρέφεται με βιαιότητα εναντίον των μοναχών, γιατί ήταν το κυριότερο στήριγμα των εικονολατρών. Οι διώξεις τους όμως είχαν το ακριβώς αντίθετο αποτέλεσμα, όχι μόνο δεν εξάλειψαν τον μοναχισμό, αλλά τον ενίσχυσαν, δίνοντας αφορμή για τις μεταρρυθμίσεις των Στουδιτών, που αναμφίβολα εξύψωσαν τον μοναχικό βίο. Ο Θεόδωρος στη μονή Στουδίου, εκτός από την αναδιοργάνωση της κοινοβιακής ζωής προς το αυστηρότερο, υπεραμύνθηκε της αυτονομίας της Εκκλησίας απέναντι στο κράτος, απόψεις που προκάλεσαν την έντονη αντίδραση όχι μόνο της Πολιτείας, αλλά και των εκκλησιαστικών κύκλων που αισθάνονταν δυσάρεστα βλέποντας την ανερχόμενη δύναμη των μοναχών. Τελικά οι απόψεις των μοναχών δεν μπόρεσαν να επιβληθούν, αλλά όλο αυτό το κλίμα είναι ενδεικτικό για τις ζυμώσεις που λάβαιναν χώρα στο Βυζάντιο εκείνη την εποχή.

Μετά τη λήξη της Εικονομαχίας (843) τα μοναστήρια ακμάζουν, ιδρύονται πολλές νέες μονές και καθιερώνεται η συνήθεια του *Τυπικού*, δηλαδή ενός καταστατικού χάρτη για τους κανόνες της ζωής στη νέα μονή που τον συνέτασσε ο ιδρυτής της. Αυτός ο τρόπος λειτουργίας των μοναστηριών στο Βυζάντιο συνιστά και την ειδοποιό διαφορά τους από τον μοναχισμό της Δύσης, καθώς εκεί τον έλεγχο και την οργάνωση των μονών έχει η παπική Εκκλησία. Αυτή την εποχή εμφανίζονται ολόκληρες πολιτείες μοναστηριών, στο Άγιον Όρος, στην Καπαδοκία ανατολικά από την Καισάρεια, στο Σινά και στα Μετέωρα. Οι αμέτρητες δωρεές και οι εύνοιες προς τις μονές από πολλούς αυτοκράτορες, ιδιαίτερα της Μακεδονικής δυναστείας, έκαναν τις μονές υπολογίσιμο οικονομικό παράγοντα με σημαντικότερη περιουσία, ενώ απέβησαν άκαρπες οι προσπάθειες να περιοριστεί η έγγεια ιδιοκτησία τους είτε με θεσμικές αλλαγές είτε με άμεσες απαγορεύσεις ίδρυσης νέων μοναστηριών.

Οι χριστιανικοί διωγμοί την περίοδο της εικονολοτρίας ενί-

Μετά τη λήξη της εικονομαχίας εμφανίζονται νέες μοναστικές

Χειραφέτηση της Εκκλησίας από το κράτος

Ο αυτοκράτορας στο Βυζάντιο διατηρούσε πάντα τη λαϊκή του ιδιότητα, όπως αντίστοιχα ο πατριάρχης, αλλά και κάθε ιερέας παρέμενε πάντα κληρικός. Έτσι άλλωστε όριζαν οι αποστολικοί και συνοδικοί κανόνες (π.χ. Δ΄ Οικουμενική Σύνοδος), σύμφωνα με τους οποίους θεωρείται ασυμβίβαστο για τους κληρικούς να είναι ταυτόχρονα και πολιτικοί άρχοντες.

Σε επιστολή του ο Θεόδωρος Στυδίτης υπεραμύνεται της εκκλησιαστικής «εξειδίκευσης» στα δογματικά ζητήματα, τονίζοντας ότι για τα «θεία δόγματα» επιφορτισμένοι και αρμόδιοι για να μιλούν, είναι μόνο οι απόστολοι και οι διάδοχοί τους και οι πέντε πατριάρχες, ενώ «καθίκον των ηγεμόνων είναι να επικουρούν την εκκλησία και να επισφραγίζουν τις εκκλησιαστικές αποφάσεις και να διευθετούν τις μεταξύ των υπηκόων αντιθέσεις».

Ωστόσο οι απόψεις αυτές βρήκαν τη συστηματική τους έκφραση και διατύπωση στην «Επαναγωγή», νομικό κώδικα του 9ου αιώνα, στην οποία ο συντάκτης της επιχειρεί να καθορίσει τις αρμοδιότητες και τις σχέσεις του αυτοκράτορα και του πατριάρχη. «Αποστολή αυτοκράτορα είναι η με αγαθότητα φρούρηση και ασφάλεια του κράτους, η ανάκτηση ...των μερών που του αφαιρέθηκαν και η απόκτηση αυτών που από παλιούς καιρούς έχουν καθεί, με νικηφόρους πολέμους και τις αρμόζουσες διπλωματικές κινήσεις... «Ο αυτοκράτωρ είναι υποχρεωμένος να διατηρεί άθικτα τα ρήματα της αγίας γραφής, τις αποφάσεις των αγίων επτά (οικουμενικών) συνόδων...» οφείλει να διακρίνεται για την ορθοδοξία, την ευσέβεια και τον ζήλο του για τα περί της Αγίας Τριάδος δόγματα και όσα κατ' οικονομίαν έχουν καθορισθεί για την ενσάρκωση του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού», λέει το κείμενο και εντυπωσιάζει με την αναθεώρηση του παλιού ιδεώδους συνύπαρξης imperium και sacerdotium (κοσμικής και πνευματικής εξουσίας) και τη διάκρισή τους σε δύο διαφορετικούς, αλλά εξομοιωμένους και ισότιμους παράγοντες, με σαφώς καθορισμένες αρμοδιότητες. (Ν. Οικονομίδης, «Πολιτεία – Οικονομία – Κοινωνία, το νέο κράτος της Μέσης Βυζαντινής Περιόδου», Ιστορία του Ελληνικού Έθνους τ. Η', σ. 171-5).

Σύμφωνα με τους συνοδικούς κανονισμούς του Βυζαντίου,

Διοίκηση

Η κεντρική διοίκηση υφίσταται σημαντικές αλλαγές, προκειμένου να προσαρμοστεί ο κρατικός μηχανισμός στις νέες συνθήκες. Ο μάγιστρος των οφικίων εξαφανίζεται, γι' αυτό βλέπουμε ότι από το α' μισό του 8ου αιώνα οι αρμοδιότητές του (ταχυδρομεία, διπλωματικές αποστολές, υπηρεσίες ασφαλείας) διασπάζονται σε νέες υπηρεσίες. Τις αρμοδιότητες του κρατικού ταχυδρομείου, αλλά και τις υπηρεσίες ασφαλείας (*cursus publicus*) αναλαμβάνει τώρα ο *λογοθέτης του δρόμου*. Επειδή οι ξένοι πρεσβευτές μετακινούνταν στο Βυζαντινό έδαφος με τα οχήματα του κρατικού ταχυδρομείου, ο *λογοθέτης του δρόμου* επιτηρούσε τις μετακινήσεις των διπλωματικών αποστολών και προετοίμαζε την υποδοχή και παρουσίασή τους στον αυτοκράτορα. Γι' αυτό στο διάβα του χρόνου απέκτησε το ξεχωριστό προνόμιο να παρουσιάζεται αυτοκλήτως στον αυτοκράτορα και τέλος να παρουσιάζει τους νεοδιοριζόμενους ανώτατους αξιωματικούς του κράτους.

Ο πιο στενός συνεργάτης του λογοθέτη ήταν ο *πρωτονόταριος του δρόμου*, ενώ ακολουθούσαν στην υπαλληλική ιεραρχία της οποίας προΐστατο, οι *χαρτουλλάριοι του δρόμου* (για υποθέσεις αλλοδαπών), οι *επισκεπτήτες* (επόπτες ή επιθεωρητές που στέλνονταν στην επαρχία), οι *ερμηνευτές* (διερμηνείς), ο *κουράτωρ του αποκρισιαρικού* (φροντιστής του οικήματος όπου κατέλυαν οι ξένες αντιπροσωπείες), ο επί των βαρβάρων (για την εποπτεία των ξένων που επισκέπτονταν την Κωνσταντινούπολη) και πολυάριθμοι *διατρέχοντες* και *μανδάτορες*, δηλαδή αγγελιαφόροι.

Η διοίκηση των ταγμάτων της αυτοκρατορικής φρουράς περνά και πάλι από τα χέρια του τέως *μαγίστρου των οφικίων* σε ένα νέο στρατιωτικό αξιωματούχο, τον *δομέστικο των σχολών*, μια αλλαγή που με το πέρασμα του χρόνου θα οδηγήσει τον *δομέστικο των σχολών* σε αρχιστράτηγο των Βυζαντινών στρατευμάτων.

Αλλαγές σημειώνονται και στην αυτοκρατορική γραμματεία, καθώς οι αντιγραφείς περιέρχονται στη δικαιοδοσία του *κοιαίστορος* από τον 9ο αιώνα. Η υπηρεσία του *πρωτοασκρήτη* περιλαμβάνει *ασκρήτες*, *βασιλικούς νοταρίους* και έναν *δεκανόν*. Ο ιδιαίτερος γραμματέας του κοιαίστορος αποκαλούνταν *μυστικός*.

Μολυβδόβουλο της Μέσης Βυζαντινής περιόδου, που ανήκει

Μολυβδόβουλο του 10ου-11ου αιώνα που ανήκει στον

Οφίκια για πούλημα

Ένα χαρακτηριστικό αυτής της περιόδου κληρονομημένο από την προηγούμενη, είναι η «ωνή», δηλαδή εξαγορά τίτλων και αξιωμάτων. Πρόκειται για ένα ιδιαίτερα διαδεδομένο φαινόμενο της βυζαντινής γραφειοκρατίας, καθώς εύποροι πολίτες αγόραζαν έναντι σεβαστών χρηματικών ποσών διάφορα αξιώματα, κυρίως τίτλους ευγενείας, κενού περιεχομένου και άνευ σημασίας, ή ορισμένες αυλικές θέσεις οφικιαλίων.

Ήδη από την εποχή του Ιουστινιανού Α΄ επιχειρήθηκε να μπει ένας φραγμός σε αυτό το αναξιοκρατικό φαινόμενο, ενώ παρόμοια νομοθετήματα εντοπίζονται στην «Εκλογή των Νόμων» από τους Ισαύρους και στην «Επαναγωγή» των Μακεδόνων αυτοκρατόρων. Δυστυχώς η εξαγορά των αξιωμάτων δεν ανακόπηκε και βλέπουμε πολλούς διοικητές και αυλικούς τιτλούχους να αγοράζουν τη θέση τους και στη συνέχεια να φορολογούν ασύστολα τους κατοίκους των επαρχιών των οποίων είχαν αγοράσει τη διοίκησή τους.

Περίφημο είναι το τιμολόγιο της εποχής του αυτοκράτορα Λέοντα ΣΤ΄, που μας διέσωσε ο γιος του, Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, και στο οποίο δίνονται επακριβή στοιχεία για την «αξία» στρατιωτικών ή διοικητικών τίτλων και τα ποσά που έπρεπε να καταβάλει ο υποψήφιος αγοραστής-τιτλούχος, π.χ. «...ο βασιλικός μανδύατ'ωρ λίτρας Β΄, ο βασιλικός κανδιδάτος λίτρας γ΄ κλπ».

(Α. Σαββίδης, «Βυζάντιο, μεσαιωνικός κόσμος, Ισλάμ», εκδ. Παπαζήση, 3η έκδ., Αθήνα 2004, σ. 45-52).

Ο έπαρχος της Πόλης

Η διοίκηση της Κωνσταντινούπολης βρίσκεται στα χέρια του *praefectus urbi*, ιδιαίτερα μετά την παρακμή των πραιτωρίων και της παλιάς διοικητικής οργάνωσης του κράτους. Είναι ο έπαρχος της πόλης, τόσο σημαντικό αξίωμα ώστε να αποκαλείται επισήμως και *πατήρ της πόλεως*.

Ο Μιχαήλ Ψελλός στη *Χρονογραφία* του χαρακτήριζε την εξουσία του βασιλική, αν και δεν προερχόταν από την πορφύρα, το γνωστό δωμάτιο των βασιλέων. Ο έπαρχος είχε στη διάθεσή του στρατιωτικό τμήμα με επικεφαλής έναν *κεντηρίωνα*, ενώ και η

αστυνόμευση της πόλης ανήκε στη δικαιοδοσία του με προϊστάμενο τον *λογοθέτη πραιτωρίου*. Υπό τον έπαρχο ήταν οι καγκελλάριοι, υπάλληλοι γραφείων, με ανωτέρους τους πρωτοκαγκελλάριους, οι νομικοί (συμβολαιογράφοι) και πολλοί υπάλληλοι για την εποπτεία του εμπορίου και των συντεχνιών.

Κοινωνία - Εθνολογική σύνθεση

Ο 7ος αιώνας επέφερε ένα καταστροφικό ρήγμα στο βυζαντινό οικοδόμημα, καθώς, πρώτα με την περσική εισβολή και κατόπιν με την αραβική εξάπλωση, η αυτοκρατορία απώλεσε τις πλουσιότερες επαρχίες της σε Ασία και Αφρική, με αποτέλεσμα να περιοριστεί στο μισό του προηγούμενου μεγέθους της, τόσο σε έκταση όσο και

Μολυβδόβουλο ανωνύμου αρμοδίου «επί του κανικλείου»

Οι ευνούχοι του παλατιού

Η υπηρεσία των ανακτόρων έδινε την εντύπωση μιας πολυδαιδαλης και πολυάνθρωπης πολιτείας. Στα ανάκτορα εργαζόνταν ο παπίας του μεγάλου Παλατιού (για οτιδήποτε αφορούσε το κτίριο), οι διαιτάριοι (θαλαμπόλοι), οι λούσαι (για τα αυτοκρατορικά λουτρά), οι κανδηλανάπται, οι καμηνάδα (για τη θέρμανση), οι ωρολόγοι (για το ωρολόγιο του παλατιού), ο επί της καταστάσεως με τη βοήθεια σιλεντιαρίων (για την τήρηση των αυλικών εθιμοτυπιών), ο επί των δεήσεων (για την εξέταση των αιτήσεων που απευθύνονταν προς τον αυτοκράτορα), οι οιοχοόι του βασιλικού ζεύγους (ο πγκέρνης του δεσπότη και της αυγούστης), ο κόμης των βασιλικών σταύλων, σράτρωρες (προσωπικοί ιπποκόμοι του αυτοκράτορα), σπανθαροκανιδιάτοι, σπαθάριοι και απλοί κανδιδάτοι (όλοι στρατιωτικού χαρακτήρα υπάλληλοι που φρόντιζαν για την τάξη στα ανάκτορα, π.χ. οι σπαθάριοι έφεραν σπάθην από την οποία πήραν το όνομά τους). Δημιουργείται ξεχωριστή υπηρεσία από εκείνους των κουβικουλαρίων που απασχολούνταν με τον κοιτώνα του αυτοκράτορα, με προϊστάμενο τον παρακοιμώμενο. Ο αρμόδιος για το αυτοκρατορικό μελανοδοχείο, αλλά και για την επικύρωση των αυτοκρατορικών εγγράφων που εκδίδονταν ή των διπλωμάτων που απένειμε ο μονάρχης, αποκαλούνταν επί του κανικλείου. Αξίζει να σημειωθεί ότι όλοι σχεδόν οι υπάλληλοι των ανακτόρων ήταν ευνούχοι.

σε πληθυσμό. Οι μεταλλαγές που συνόδευαν αυτά τα γεγονότα φανερώνονται σε όλες τις πτυχές του Βυζαντινού βίου από εκεί και πέρα, καθώς σηματοδοτείται πια το τέλος του αστικού πολιτισμού της αρχαιότητας και το ξεκίνημα του μεσαιωνικού κόσμου.

Λόγω του Ισλάμ, το Βυζάντιο έχασε τις σημαντικότερες οδούς του διεθνούς εμπορίου και αναγκάστηκε να στραφεί προς διαφορετικές κατευθύνσεις, προς τη Δύση και τον βαρβαρικό βορρά, όπου τώρα είχαν εγκατασταθεί Σλάβοι, στο κράτος των Χαζάρων στα βόρεια παράλια της Μαύρης θάλασσας και από τον 9ο αιώνα προς το ρωσικό κράτος. Για πολλούς ιστορικούς, η κύρια συνεισφορά της Μέσης Βυζαντινής περιόδου έγκειται στην προώθηση της χριστιανικής ιεραποστολικής δράσης μέχρι τη Μοραβία και τη Βαλτική.

Ο ακρωτηριασμός της αυτοκρατορίας στο ανατολικό της μέρος από τους Άραβες δεν ήταν η πρώτη απώλεια που σημειώθηκε στο κλείσιμο της Πρωτοβυζαντινής και στην ανατολή της Μεσοβυζαντινής περιόδου. Στην πραγματικότητα ακολούθησε την απώλεια των Βαλκανίων. Πράγματι, από τα τέλη του 6ου αιώνα, λίγες δεκαετίες μετά τον θάνατο του Ιουστινιανού, και έως τις αρχές του 7ου αιώνα, όλη η Βαλκανική χερσόνησος είχε χαθεί από τον έλεγχο του Βυζαντίου, εκτός από ορισμένες οχυρωμένες παραλιακές πόλεις (Μεσσημβρία, Θεσσαλονίκη, Αθήνα, Κόρινθος) και είχε περάσει στα χέρια των Σλάβων που εισέβαλλαν σε διαδοχικά κύματα και των τουρκικής καταγωγής Αβάρων. Την εποχή του Ηράκλειου Α' πραγματοποιείται η τελευταία σλαβική εγκατάσταση από τους Σέρβους και τους Κροάτες, που κατέλαβαν τις περιοχές όπου κατοικούν ακόμη και σήμερα, ενώ από τα τέλη του 7ου αιώνα (680) οι επίσης τουρκικής καταγωγής Βούλγαροι καταλαμβάνουν τη χώρα που έχει το όνομά τους και οι οποίοι με την πάροδο του χρόνου συγχωνεύθηκαν με το σλαβικό στοιχείο. Ο μετασχηματισμός των Βαλκανίων με τη μόνιμη εγκατάσταση αλλοεθνών λαών υποχωρεί μόνο προς το τέλος του 8ου αιώνα, αλλά μπορούμε να φανταστούμε τα αποτελέσματα που είχε αφήσει από εθνολογικής, πολιτισμικής, γλωσσικής και θρησκευτικής πλευράς.

Γενικά θεωρείται ότι η αυτοκρατορία, από τη στιγμή που απέβαλε τα κύρια μη ελληνόγλωσσα στοιχεία της (Σύρους, Αιγυπτίους στην Ανατολή και Ιλλυριούς στα Βαλκάνια) έγινε περισσότερο ομοιογενής, ενώ όποιος πληθυσμός δεν ήταν ελληνικός αφομοιωνόταν από τους Έλληνες μέσω του στρατού και της Εκκλησίας. Αυτό πόρρω απέχει

Λεπτομέρεια από μικρογραφία χειρογράφου του 12ου αιώνα,

από την αλήθεια. Έχει υποστηριχθεί κάτι τέτοιο για τους Σλάβους στην Πελοπόννησο. Πρέπει όμως να έχουμε κατά νου ότι αυτή η αφομοιωτική διαδικασία θα κράτησε πολλά χρόνια παρά τις προσπάθειες εκχριστιανισμού που χρονολογούνται από τον 8ο αιώνα. Ειδωλωλάτρες Σλάβοι ζούσαν νότια της Σπάρτης ακόμη και στα τέλη του 10ου αιώνα.

Όσον αφορά τη Μικρά Ασία, λόγω των μόνιμων επιδρομών (*ρατζζιών*) των Αράβων, δύο τουλάχιστον κάθε χρόνο, στα εδάφη της έως τον Εύξεινο Πόντο, το Αιγαίο και την Κωνσταντινούπολη, και αυτό για δύο αιώνες περίπου, ο πληθυσμός της είχε μειωθεί δραματικά, καθώς οι Άραβες κατέστρεφαν φρούρια, λεπλατούσαν, έπειναν αιχμαλώτους, ενώ οι Βυζαντινοί αγρότες έκαιγαν τις σοδειές τους, για να στερούν τον εχθρό από εφόδια και να τον αναγκάζουν να μετακινείται συνεχώς. Έτσι δημιουργήθηκε ένα τεράστιο δημογραφικό κενό, ιδιαίτερα στη Μικρά Ασία, το οποίο για να καλυφθεί, καθώς η αυτοκρατορία χρειαζόταν επειγόντως γεωργούς και στρατιώτες, έλαβαν χώρα μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών.

Στα τέλη του 7ου και αρχές του 8ου αιώνα, ο Ιουστινιανός Β' εφάρμοσε αυτή τη σκληρή πολιτική, μετακινώντας Ελληνοκύπριους στην Κύζικο (στα νότια παράλια της θάλασσας του Μαρμαρά), οι περισσότεροι από τους οποίους πέθαναν καθοδόν και όσοι έμειναν ζωντανοί ήθελαν έπειτα από λίγο καιρό να επαναπατριστούν. Επίσης μετακίνησε «μεγάλο πλήθος» Σλάβων στη Βιθυνία, οι 30.000 όμως από αυτούς που στρατολόγησε για να πολεμήσουν τους Άραβες, λιποτάκτησαν προς τον εχθρό και εκείνος επέβαλλε σκληρά αντίποινα στις οικογένειές τους. Ωστόσο, μαρτυρείται ότι 208.000 Σλάβοι μετανάστευσαν οικειοθελώς στη Βιθυνία, κοντά στον Βόσπορο, στη δεκαετία του 760 επί Κωνσταντίνου Ε' -αριθμός που κρίνεται υπερβολικός-, ενώ πρέπει να είχε ξεκινήσει η εγκατάστασή τους εκεί από τα τέλη του 7ου αιώνα και διατηρήθηκε έως τα χρόνια των Κομνηνών. Αναφέρονται σερβικά χωριά στην περιοχή αυτή της Μικράς Ασίας ακόμη και τον 13ο αιώνα. Όταν μία βυζαντινή αρμάδα προσπάθησε να ανακαταλάβει την Κρήτη από τους μουσουλμάνους το 949, μεταξύ των υπολοίπων στρατιωτών, περιλάμβανε και «Σκλαβηνούς εγκαταστημένους στο Οψίκιον» (δηλαδή τη Βιθυνία), που είχαν μάλιστα τους δικούς τους αρχηγούς. Επίσης τον 8ο αιώνα έχουμε οργανωμένες εγκαταστάσεις ιακωβιτών (μονοφυσιτών) Σύρων στη Θράκη και παυλικιανών στη Θράκη, Μακεδονία και Βουλγαρία, όπου αναπτύχθηκαν με

Οι Βούλγαροι που, μετά τον 7ο αιώνα, κατέλαβαν την περι-

το όνομα Βογόμιλοι (βογομιλισμός) στους μετέπειτα αιώνες. Από τον 8ο και κυρίως από τον 9ο αιώνα αναφέρονται μετακινήσεις μικρασιατικών πληθυσμών στην κυρίως Ελλάδα για την τόνωση του γηγενούς ελληνικού στοιχείου που είχε μειωθεί από τις σλαβικές επιδρομές και εγκαταστάσεις. Ο αυτοκράτορας Νικηφόρος Α΄ ανάγκασε πολλούς κατοίκους των μικρασιατικών θεμάτων να εκπορεύσουν τις περιουσίες τους και να μετοικήσουν στις Σκλαβηνίες (περιοχές με Σλάβους).

Ωστόσο, οι πιο σημαντικοί έποικοι ήταν οι Αρμένιοι, μια μετανάστευση που τις περισσότερες φορές έγινε οικειοθελώς και κράτησε πολλούς αιώνες, αρχής γενομένης από τον 7ο αιώνα. Πολλοί εγκαταστάθηκαν στην Καππαδοκία και σε άλλες περιοχές στην ανατολική Μικρά Ασία (Νεοκαισάρεια, Κολώνεια), άλλοι στην περιοχή της Περγάμου και άλλοι στη Θράκη. Γρήγορα κατέκτησαν σημαντικές θέσεις στον στρατό, διότι ήταν εξαιρετικοί στρατιώτες και το Βυζάντιο τους είχε ανάγκη. Λόγω αυτών των ικανοτήτων τους σταδιακά έφτασαν να θεωρούνται η ραχοκοκαλιά του Βυζαντινού στρατού, ενώ δεν έλειψαν και εκείνοι που έφτασαν να αναρριχηθούν σε υψηλά πολιτικά αξιώματα, ακόμη και στον αυτοκρατορικό θρόνο. Μεγάλη μετανάστευση Αρμενίων στην αυτοκρατορία και όχι μόνο σκόρπιων στρατιωτικών σωμάτων, έγινε τον 10ο και τον 11ο αιώνα. Είναι η εποχή της βυζαντινής ανακατάληψης σημαντικού μέρους της Ανατολής από τους στρατηλάτες αυτοκράτορες της Μακεδονικής δυναστείας, ιδιαίτερα από τον Βασίλειο Β΄, ο οποίος μετέφερε πολλούς Αρμένιους στο Βασπουρακάν (1021). Η διασπορά των Αρμενίων ήταν τόσο μεγάλη, ώστε ο Μιχαήλ Αταλειάτης (από τις σημαντικότερες βυζαντινές ιστοριογραφικές πηγές του 11ου αιώνα) αναφέρει: «αιρετικοί Αρμένιοι κατέκλυσαν την Ίβηρία (σημ. Γεωργία), τη Μεσοποταμία, τη Λυκανδό, τη Μελιτηνή και τις γύρω περιοχές». Επίσης ο Μιχαήλ Σύρος επιβεβαιώνει ότι οι Αρμένιοι «εξαπλώθηκαν σε όλη την Καππαδοκία, την Κιλικία και τη Συρία».

Εκτός από τους Αρμένιους και τους Σλάβους, άλλα ξενικά στοιχεία που είχαν αναπτυχθεί στο έδαφος της αυτοκρατορίας ήταν οι Γεωργιανοί, οι Λαζοί και οι Βλάχοι της Βαλκανικής, οι Μαρδαίτες στην Αττάλεια, οι Κούρδοι στην Άμιδα (σημ. Ντιγιαρμπακίρ) και στη λίμνη Βαν, ενώ μετά την εποποιία της Μακεδονικής δυναστείας, υπήρξε αθρόα είσοδος Σύρων και άλλων χριστιανών της Ανατολής. Οι Σύριοι μάλιστα από τον 10ο αιώνα είχαν εξαπλωθεί σε μεγάλο μέρος της ανατολικής και νότιας Μικράς Ασίας, στην πόλη Κελτζηνή (Ερζιντζάν) είχαν δικό τους μοναστήρι, ήταν φημισμένοι

Εγκυαυστικός χριστιανικός σταυρός-εγκόλλιο από χαλκό, του

γιατροί και μεταφραστές ελληνικών κειμένων και λόγω του εμπορικού τους δαιμονίου απέκτησαν σημαντικό πλούτο από τα καραβάνια τους.

Εξάλλου, για να περάσουμε σε μια άλλη κοινότητα, ας μην ξεχνάμε ότι ήδη από τη Ρωμαϊκή εποχή η διασπορά των Εβραίων είχε ως αποτέλεσμα την εγκατάστασή τους σε περισσότερες από 60 πόλεις της Μικράς Ασίας. Μεταξύ 7ου και 11ου αιώνα βρίσκουμε αναφορές σε Εβραίους στη Νίκαια, στην Έφεσο, στο Αμόριο, στην Καπαδοκία, στη Ζάπετρα και εκτός Μικράς Ασίας, στη θήβα, στην Κέρκυρα, στην Κύπρο, στη Θεσσαλονίκη, όπως μας πληροφορεί τον 12ο αιώνα ο Βενιαμίν εκ Τουδέλης. Και όλα αυτά, παρά τη φανατική στάση πολλών αυτοκρατόρων απέναντί τους, όπως του Ιουστινιανού Α', κατά την εποχή του οποίου βρίσκουμε επανειλημμένα σε επίσημα έγγραφα προσβλητικούς και περιφρονητικούς χαρακτηρισμούς για τους Εβραίους, του Ηράκλειου, ο οποίος τους τιμώρησε για τη φιλοπερσική τους στάση το 614, απαγορεύοντάς τους να πλησιάζουν στα Ιεροσόλυμα σε απόσταση πέντε χιλιομέτρων ή εξαναγκάζοντάς τους να ασπαστούν τον χριστιανισμό, του Λέοντα Γ' και αργότερα του Βασίλειου Α' και του Ρωμανού Α'.

Εξαιτίας του τελευταίου αυτού βίαιου προσηλυτισμού ήταν πολλοί εκείνοι οι Εβραίοι που κατέφυγαν στη χώρα των Χαζάρων Τούρκων, βόρεια του Εύξεινου Πόντου, συμβάλλοντας στο να γίνουν οι Χάζαροι η μόνη τουρκική φυλή που ασπάστηκε τον ιουδαϊσμό. Οι επίμονες βυζαντινές προσπάθειες για τον εκχριστιανισμό των Χαζάρων, της σταθερότερης νομαδικής πολιτείας της ουκρανικής στέπας και παραδοσιακού συμμάχου του Βυζαντίου, δεν απέδωσαν καρπούς, κατά τα φαινόμενα ως συνειδητή επιλογή των Χαζάρων, προκειμένου να διατηρήσουν την ανεξαρτησία τους τόσο από τη βυζαντινή όσο και από την ισλαμική επιρροή. Αντίστροφη μετακίνηση Εβραίων είχαμε προς την Αίγυπτο κατά το τέλος του 10ου και τον 11ο αιώνα.

Άρα το συμπέρασμα που μπορεί αβίαστα να βγει από την αξιολόγηση των παραπάνω στοιχείων είναι ότι κατά τη μέση αυτή περίοδο που εξετάζουμε, η βυζαντινή αυτοκρατορία δεν ήταν ένα συμπαγές ελληνικό κράτος, όπως συνήθως υποστηριζόταν. Η εθνική και θρησκευτική πολυμορφία συνιστά το χαρακτηριστικό γνώρισμα της Μέσης Βυζαντινής περιόδου.

Παράλληλα, «δεν είναι και πολύ εύκολο να προσδιορίσουμε τα αισθήματα αλληλεγγύης, αν υπήρχαν, που συνέδεαν τις διάφορες εθνότητες της αυτοκρατορίας», εξηγεί

Ανάμεσα στα ξενικά στοιχεία που αναπτύχθηκαν στους κόλ-

ο Cyril Mango. Η αφοσίωση στην ιδέα της *Romanitas* με τον θαυμασμό στη Ρώμη και το αρχαίο μεγαλείο της έχει παρέλθει ανεπιστρεπті μετά την επικράτηση της χριστιανικής ιδεολογίας που ήθελε τους χριστιανούς, πολίτες της Ουράνιας Ιερουσαλήμ και όχι μιας επίγειας Βασιλείας. Αυτό είχε ως συνέπεια να ενισχυθούν οι τοπικοί και θρησκευτικοί δεσμοί, καθώς οι άνθρωποι ταυτίζονταν λιγότερο έως καθόλου με την αυτοκρατορία και περισσότερο με την πόλη ή το χωριό τους. Αναπτύχθηκε ένας τοπικισμός που αναπόφευκτα γέννησε και την απαξιοτική αντιμετώπιση όσων θεωρούνταν ξένοι. Για παράδειγμα, οι Αρμένιοι περιγράφονται με αντιπάθεια και υβριστικούς χαρακτηρισμούς, οι Σύριοι είναι παμπόνηροι, οι Παφλαγόνες άξεστοι, οι Κρητικοί ψεύτες, ενώ οι Κωνσταντινουπολίτες κορόιδευαν τους Αλεξανδρινούς.

Χριστιανισμός και «Romanitas»

Το πόσο το αίσθημα της *Romanitas*, της συνέχισης και εξάπλωσης του Ρωμαϊκού μεγαλείου, έχει αντικατασταθεί από τον Χριστιανισμό, το βλέπουμε μεταξύ άλλων παραδειγμάτων, όταν στις αρχές του 9ου αιώνα η αυτοκρατορική αστυνομία συνέλαβε και μαστίγωσε τον άγιο Γρηγόριο Δεκαπολίτη στο λιμάνι της Αίνου στη Θράκη, εκείνος για να σωθεί, διότι τον είχαν περάσει προφανώς λόγω του παρουσιαστικού του για Άραβα, τους είπε: «Είμαι χριστιανός, το ίδιο και οι γονείς μου, και ακολουθώ την ορθόδοξη πίστη.» Η θρησκεία ήταν το διαβατήριό του και ούτε του πέρασε από το μυαλό να πει ότι ήταν Ρωμαίος.

Επίσης όταν το 922 ο Ρωμανός Α΄ Λακαπνός παρότρυνε τους αξιωματικούς του να πολεμήσουν τους Βουλγάρους του Συμεών, εκείνοι ορκίστηκαν όχι στη ρωμαϊκή ιδέα, αλλά να πεθάνουν για τον Χριστιανισμό, μολοντί την εποχή εκείνη χριστιανίοι ήταν και οι Βούλγαροι. Και βέβαια μετά από όλα αυτά δεν πρέπει να μας εκπλήσσει ότι τα πιο ανυπότακτα στοιχεία της αυτοκρατορίας ήταν όχι τόσο εθνικές κοινότητες, αλλά διάφορες θρησκευτικές ομάδες, όπως οι Εβραίοι, οι Παυλικιανοί οι οποίοι υπέστησαν απηνείς διωγμούς, ιδιαίτερα κατά τον 9ο αιώνα και κάποιοι ειδωλολάτρες (C. Mango, «Βυζάντιο, η Αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης», σ. 43).

Οικονομία

Κατά τον Steven Runciman, η ιστορία του Βυζαντίου είναι «κυρίως η ιστορία της οικονομικής του πολιτικής και η ιστορία του εμπορίου του Μεσαίωνα». Στη Μεσοβυζαντινή περίοδο και σε αντίθεση με την πρώιμη, οπότε υπήρχε υπερουγκεντρωτική οργάνωση, δημιουργείται μια ολόκληρη σειρά νέων υπηρεσιών που αναλαμβάνουν τις αρμοδιότητες των παλαιότερων οικονομικών οργάνων και βαθμιδόν αναπτύσσεται υπηρεσία οικονομικού ελέγχου όλων των επιμέρους οικονομικών υπηρεσιών.

Στις αυτοκρατορικές οικονομικές υπηρεσίες συμπεριλαμβάνονταν το *σεκρέτο του βασιλικού βεστιαρίου* με προϊστάμενο τον *πρωτοβεστιάριο* (υπηρεσία σχετική με το προσωπικό ενδυματοφυλάκιο του αυτοκράτορα), η μεγάλη *κουρατορία* (για την έγγεια περιουσία του αυτοκράτορα), το *χαρουλαριάτο* του *βεστιαρίου* (υπηρεσία ειδών στρατιωτικής εξάρτησης και εποπτείας κοπής νομισμάτων), ο *επί του ειδικού* (για τις τρέχουσες αυτοκρατορικές δαπάνες), που αντικαθίσταται από τον 12ο αιώνα από τον *επί των οικειακών*.

Επικεφαλής όλων των οικονομικών υπηρεσιών ήταν ο *σακελλάριος*, του οποίου η υπηρεσία ονομαζόταν *χαρτουλαριάτο του σακελλίου*. Τη φροντίδα για την κατανομή της φορολογικής ύλης στις διάφορες διοικητικές περιφέρειες του κράτους και φυσικά την είσπραξη των φόρων, είχε το *λογοθέσιο του Γενικού*, που διευθύνει και το *λογοθέσιο του στρατιωτικού*, για τα οικονομικά του στρατού (μισθοδοσία, καταυλισμό και ανεφοδιασμό του στρατού, συντήρηση στρατιωτικών γεφυρών, φρουριών), το *λογοθέσιο του δρόμου* (κάλυπτε ένα μέρος από τα οικονομικά του κρατικού ταχυδρομείου) και το *λογοθέσιο των αγέλων* (για την προμήθεια ίππων και άλλων ζώων στον στρατό).

Η οικονομία στο Βυζάντιο είναι και αυτή την εποχή εκκρηματισμένη. Αυτό γίνεται αντιληπτό από την πληροφόρηση που δίνουν οι πηγές για την οικονομική δραστηριότητα των αστικών κέντρων, καθώς οι μισθοί των υπαλλήλων, στρατιωτών και εργατών δίνονται σε χρήμα, οι φόροι υπολογίζονται και πληρώνονται σε χρήμα, στην *Εκλογή* των Ισαύρων όλες οι οικονομικές δραστηριότητες, δάνεια, τόκοι, ενέχυρα υπολογίζονται σε χρήμα. Εξάλλου το μεγαλύτερο μέρος της *Εκλογής* αναφέρεται στις αγροτικές οικονομικές σχέσεις, ζωοκλοπές, ενοικιάσεις αγρών, ενώ λείπουν εντελώς οι περιπτώσεις μίσθωσης εργασίας και έργου, δηλαδή αστικές συμβάσεις.

Μηρούτζινη σφραγίδα αμφορέων του 10ου αιώνα, από

Η οικονομία της Μεσοβυζαντινής περιόδου παρουσιάζεται

Η αγροτική φορολογία μετεξελίχθηκε, έχοντας ως κυριότερη αλλαγή, να μη φορολογείται το έδαφος, όπως γινόταν έως τότε, αλλά η αγροτική παραγωγή και τα νοικοκυριά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο *καπνικός φόρος* (από το τζάκι κάθε νοικοκυριού), που αφορούσε στο ύψος της περιουσίας κάθε φορολογούμενου. Η αλλαγή αυτή στη φορολογική πολιτική ήταν επακόλουθο των νέων συνθηκών, καθώς ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού είχε εγκαταλείψει τους αγρούς λόγω των αραβικών επιθέσεων και επομένως θα ήταν παράλογο και ανυπόστατο για το κράτος να φορολογεί κάποιον για ένα κτήμα που είχε εγκαταλείψει. Εδώ έχουμε να κάνουμε με μια σημαντική αλλαγή σε σύγκριση με το φορολογικό σύστημα της ύστερης αρχαιότητας και της Πρώιμης Βυζαντινής, εποχής κατά το οποίο ο φόρος ήταν ένα συγκεκριμένο ποσό ανά έκταση και τύπο καλλιέργειας, ανεξάρτητα από την παραγωγή που τελικά είχε αποφέρει.

Φυσικά κάτι τέτοιο επιβάρυνε εξοντωτικά τους μικρούς καλλιεργητές και όχι τις μεγάλες παραγωγικές μονάδες των εύπορων. Ο καπνικός φόρος δεν είχε καμία σχέση με τη γαιοκτησία ή άλλες μορφές αγροτικής εκμετάλλευσης και προϋπέθετε ότι κάθε νοικοκυριό είχε κάποιο εισόδημα, ώστε να είναι σε θέση να πληρώσει αυτόν τον φόρο. Σημειωτέον ότι ο μεγαλύτερος γαιοκτήμονας ήταν ο αυτοκράτορας και δεύτερηρχόταν η Εκκλησία, ενώ βέβαια υπήρχε και η αριστοκρατία.

Εμπόριο και Βιοτεχνία

Δεν πρέπει να λησμονούμε ότι εξαιτίας των αραβικών πολέμων το εμπόριο και η βιοτεχνία είναι πεσμένα σε σύγκριση με την πρώιμη περίοδο. Ειδικά το εξωτερικό εμπόριο φθίνει έως το τέλος του 8ου αιώνα, αφού οι χερσαίοι δρόμοι ελέγχονται από τους Άραβες που επιβάλλουν και σημαντικούς τελωνειακούς δασμούς. Το εμπόριο με τη Δύση επίσης μειώνεται στο ελάχιστο (αρχές του 8ου αιώνα), λόγω των πειρατικών αραβικών επιδρομών στις θάλασσες της Ανατολικής Μεσογείου, ενώ επιπρόσθετα και οι χερσαίοι άξονες της χερσονήσου του Αίμου είναι προβληματικοί και επίφοβοι καθώς υπάρχουν οι Αβαροσλάβοι και οι Βούλγαροι. Αξίζει να σημειώσουμε ότι θεωρείται πλέον εσφαλμένη η άποψη που ήθελε το Βυζάντιο να τροφοδοτεί όλο τον σύγχρονό του κόσμο με είδη πρώτης ανάγκης. Αντίθετα το εμπόριο αυτής της εποχής αφορούσε μόνο είδη πολυτελείας, ενώ κάθε περιοχή έπρεπε να καλύπτει μόνη τις

Την ευθύνη της είσπραξης φόρων στο Βυζάντιο αναλάμ-

Η βαριά φορολογία έπληττε σημαντικά τους καλλιεργη-

ανάγκες της. Το εμπόριο με τη Δύση υπόκειτο επίσης σε αυτό τον γενικό κανόνα, γι' αυτό τα προϊόντα που πήγαιναν στη Μασσαλία από την Ανατολή ήταν κυρίως πιπέρι, γαρίφαλο, κανέλα, κουρμάδες και πάπυρος. Τη σοβαρή κάμψη της οικονομικής ζωής στο Βυζάντιο αυτή την περίοδο αντικατοπτρίζουν και τα αρχαιολογικά δεδομένα: για παράδειγμα, βρίσκονται άφθονα νομίσματα έως την εποχή του Κωνσταντος Β' (πέθανε το 668), ενώ τον 9ο αιώνα είναι σπάνια έως ανύπαρκτα, γεγονός που μαρτυρεί ότι η νομισματική κυκλοφορία είχε περιοριστεί στο ελάχιστο.

Το 992 ο αυτοκράτορας Βασίλειος Β' παραχώρησε στη Βενετία τα πρώτα τελωνειακά προνόμια, βάζοντας άθελά του το κράτος στον ολισθηρό δρόμο των προνομίων και των διευκολύνσεων προς τους ξένους, κυρίως τις ναυτικές πόλεις της Ιταλίας (Αμάλφι, Πίζα, Γένοβα, Βενετία), οι οποίες προϊόντος του χρόνου έγιναν οικονομικές αυτοκρατορίες υποσκάπτοντας την οικονομική ευρωστία του Βυζαντίου και οδηγώντας το στην οικονομική συρρίκνωση και παρακμή. Όταν το Βυζάντιο κατανόησε πόσο θανάσιμος ήταν ο εναγκαλισμός τους, ήταν πλέον αργά, καθώς το εμπόριο της Αδριατικής, της Μαύρης θάλασσας και ενός μεγάλου μέρους της Ανατολικής Μεσογείου είχε πέσει στα χέρια τους.

Ιδιοκτησία

Η μεγάλη ιδιοκτησία εξακολουθεί να υπάρχει κατέχοντας μια ουσιώδη θέση στη Βυζαντινή οικονομία. Αρχικά ο ίδιος ο αυτοκράτορας ήταν μεγαλογαιοκτήμονας. Οι βασιλικοί οίκοι και τα αυτοκρατορικά κτήματα του στέμματος ήταν τόσο μεγάλα που χρειάζονταν πλήθος χαρτουλαρίων με επικεφαλής τον *μέγα κουράτορα* για να διοικηθούν. Επίσης, η εκκλησιαστική ακίνητη περιουσία (μοναστηριών, ευαγών ιδρυμάτων, πτωχοκομείων, γηροκομείων, νοσοκομείων) ήταν πολύ μεγάλη. Ο Ιουστινιανός Β' αφιέρωσε μια αλυκή στην εκκλησία του Αγίου Δημητρίου στη Θεσσαλονίκη, ενώ ο Νικηφόρος Α' παραχώρησε πολυάριθμα κτήματα της εκκλησίας του Αγίου Ανδρέα στους επαναστάτες χωρικούς που βοήθησαν τον Βυζαντινό διοικητή να αντιμετωπίσει τις Σκλαβηνίες στη δυτική Πελοπόννησο.

Επίσης και ιδιώτες φέρονται κάτοχοι μεγάλης ιδιοκτησίας, κυρίως άρχοντες, αλλά και πολιτικοί, στρατιωτικοί, ακόμα και εκκλησιαστικοί αξιωματούχοι, που είχαν στην υπηρεσία τους όχι μόνο χωρικούς αλλά και ιδιωτικό στρατό για να προστατεύουν την

Οι αραβικοί πόλεμοι κατά τη διάρκεια της Μεσοβυζαντινής

αχανή σε έκταση περιουσία τους. Βέβαια και ο αριθμός των μικρών και μεσαίων καλ-
λιεργητών παρουσιάζει αύξηση σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο.

Αυξάνοντας τη δύναμή τους οι γαιοκτήμονες, τείνουν να πάρουν τον απόλυτο έλεγχο
της αυτοκρατορίας στα χέρια τους. *Δυνατοί* θεωρούνταν αυτοί που κατείχαν πλούτο
που συνδυαζόταν με πολιτική ισχύ. Η βυζαντινή αριστοκρατία των δυνατών με τους
ανώτατους αξιωματικούς επιδιώκει τη συγκέντρωση όλο και περισσότερων γης στα
χέρια της, την απόσπαση προνομίων από το κράτος και την άμεση συμμετοχή στην
εξουσία με τη μονοπώληση θέσεων-κλειδιών της κρατικής μηχανής.

Οι δύο δυναστείες, των Ισαύρων και του Αμορίου (8ος, 9ος αιώνας), εκπροσωπούν
ακριβώς τη στρατιωτική αριστοκρατία της γης που κατόρθωσε να αναρριχηθεί στην
εξουσία. Η πολιτική και των δύο δυνασθειών ασφαλώς δεν δρέπει δάφνες φιλολαϊ-
κότητας και μέριμνας υπέρ των ασθενεστέρων, των πενήτων κλπ. Υπάρχει μάλιστα
η θεωρία ότι και η Εικονομαχία αντιπροσωπεύει μια αριστοκρατική και άκαμπτη ιδε-
ολογία αυστηρών στρατιωτικών στην αντίληψη της θρησκείας, επηρεασμένη από τη
δογματική καθαρότητα του μονοφυσισμού.

Αυτή η αντίληψη δεν έγινε ποτέ κατανοητή από τα λαϊκά στρώματα. Παράλληλα
οι Ίσαυροι επιχειρήσαν να απαγορεύσουν τον τόκο, αλλά οι προσπάθειές τους δεν
τελεσφόρησαν. Ο πατριάρχης Ταράσιος (784-806) απειλεί με αφορισμό «μοναχούς
και λαϊκούς» προκειμένου να πάψει ο τοκισμός, γεγονός που πιστοποιεί ότι και στα
χρόνια του ήταν μια διαδεδομένη μορφή συναλλαγής. Ο διάδοχός του, πατριάρχης
Νικηφόρος Α' (806-15), απαγόρευε ρητά τον τοκισμό, αλλά επέτρεπε ένα κέρδος 10%
στις συναλλαγές λαϊκών.

Με τη Μακεδονική δυναστεία (9ος-11ος αιώνας) υπάρχει αντιστροφή του κλίματος
και γίνονται συστηματικές προσπάθειες προστασίας της αγροτικής κοινότητας και των
ελεύθερων ιδιοκτητών έναντι των βλέψεων των *δυνατών*. Με τη δεύτερη Νεαρά *Περί
προτιμήσεως* ο αυτοκράτορας Ρωμανός Α' Λακαπνός θέσπισε τη σειρά που έπρεπε να
ακολουθηθεί για την εκποίηση ακίνητης περιουσίας, δίνοντας προτεραιότητα στους
συγγενείς, στους γείτονες που ανήκαν στην ίδια φορολογική κοινότητα (ομοτελείς),
αφήνοντας τελευταίους τους *δυνατούς* που παραμόνευαν με αρπακτικές διαθέσεις.
Οι πιέσεις που ασκήθηκαν από τους θιγόμενους ήταν τόσο ισχυρές που εξανάγκασαν
τον Κωνσταντίνο Ζ' Πορφυρογέννητο να προβεί σε ορισμένες τροποποιήσεις χωρίς να

Οι μεγαλογαιοκτήμονες διέθε-
ταν στην υπηρεσία τους όκι

αλλοιώσει το πνεύμα του νόμου.

Η πρώτη ρωγή στη νομοθεσία για την προστασία των μικροϊδιοκτητών, κυρίως από ψυχολογική άποψη, τοποθετείται επί του ικανότατου στα οικονομικά Νικηφόρου Β' Φωκά, που ωστόσο διατηρεί σε γενικές γραμμές τη γραμμή των προκατόχων του. Τολμηρή ήταν και η νομοθετική του εκείνη πράξη κατά την οποία απαγόρευσε την ίδρυση νέων μοναστηριών και φιλανθρωπικών ιδρυμάτων με το σκεπτικό ότι τα υπάρχοντα ήταν υπεραρκητά για τις ανάγκες του πληθυσμού, πρότεινε δε σε όσους θέλουν να κάνουν κάποια δωρεά, αυτή να γίνεται σε ρευστό. Στόχος του δεν ήταν να πληξεί τον μοναχισμό, όπως συχνά του έχει καταλογιστεί, αλλά να συμβάλει στην αύξηση των εισοδημάτων των μοναστηριών και στην καλλιέργεια των εκτάσεων που έμεναν αναξιοποίητες λόγω έλλειψης κεφαλαίων. Το μέτρο αυτό, για ευνότους λόγους, δεν

Πλούσιοι Βυζαντινοί

Η πατρογονική περιουσία του αγίου Φιλάρету στο θέμα Αρμενιακών υπολογίζεται σε 48 μεγάλα αρδευόμενα αγροκτήματα (15-20.000 μόδια γης· ένα μόδι είχε περίπου έκταση όση ένα στρέμμα), ενώ η κατοικία της οικογένειας ήταν ένα πραγματικό παλάτι, επιπλωμένο με απεριγράπτη πολυτέλεια· υπήρχε στην κεντρική αίθουσα του παλατιού ένα χρυσελεφάντινο τραπέζι για 36 συνδαιτημόνες.

Παροιμιώδης έχει μείνει επίσης και η τεράστια περιουσία της χήρας Δανιηλίδου στην Πάτρα (μέσα 9ου αιώνα), που πρέπει να την απέκτησε μεταξύ άλλων και με μια ιδιαίτερα επιτυχημένη βιοτεχνία ταππουργίας-υφαντουργίας. Ένα μικρό χρηματικό δώρο που έκανε στον άσημο τότε και μετέπειτα αυτοκράτορα, Βασίλειο Α', ακόλουθο ενός βασιλικού απεσταλμένου στην Πελοπόννησο, έγινε το μέσο για να αγοράσει κτήματα στη Μακεδονία που αποτέλεσαν τη βάση της μεγάλης του ιδιοκτησίας.

Εξάλλου η επίσκεψή της στην Κωνσταντινούπολη περιγράφεται με τέτοια κλιδή και πολυτέλεια, ώστε νεότεροι ερευνητές θεωρούν ότι απηχεί τη βιβλική αφήγηση για την επίσκεψη της Βασίλισσας του Σαββά στην Ιερουσαλήμ επί Σολομώντος. Άλλωστε στην επί αιώνες ανεπτυγμένη σπρωτροφία στην Πελοπόννησο και την καλλιέργεια του δέντρου της μουριάς (μωρέας), χρωστά το δεύτερο όνομά της, Μωριάς, Μωρέας, η Πελοπόννησος (Α. Γαίλλου, «Ο Βυζαντινός πολιτισμός», σ. 230).

είχε διάρκεια.

Εξίσου ξεκάθαρος στις προθέσεις του αναφορικά με την οικονομική πολιτική ήταν και ο Βασίλειος Β΄, ο οποίος διακήρυξε ότι οι πένντες έχουν χρονικά απεριόριστο δικαίωμα για να διεκδικήσουν από τους δυνατούς την επιστροφή της ιδιοκτησίας τους.

Σημαντικό μέτρο επίσης αποτέλεσε η θέσπιση του *αλληλέγγυου*, φορολογικού μέτρου που αφορούσε στους φορολογούμενους μιας περιοχής χωρίς εξαίρεση και το οποίο ουσιαστικά στόχευε στους μεγαλογαιοκτήμονες που είχαν πετύχει να θεωρούνται ιδιαίτερη φορολογική μονάδα και έτσι να εξαιρούνται από τη συμμετοχή στα συλλογικά φορολογικά βάρη. Με το μέτρο αυτό υποχρεώθηκαν όλοι να συμμετέχουν στην πληρωμή των φόρων. Το μέτρο καταργήθηκε με διάφορα τεχνάσματα και προφάσεις «εν αμαρτίαις» στα χρόνια των διαδόχων του Βασιλείου Β΄, οπότε οι παροχές στους *δυνατούς* και στον κλήρο άρχισαν να παίρνουν ανησυχητικές διαστάσεις, με την εμφάνιση των *χαριστικίων* (προνομιακών δωρεών σε μοναστήρια και ευαγείς οίκους), των *εξκουσσειών* (φοροαπαλλακτικών μέτρων από τα οποία επωφελήθηκαν οι εκκλησίες και οι ισχυρές οικογένειες, *οίκοι εξκουσσάτοι*) και ιδιαίτερα των *προνοιών*, σύμφωνα με τις οποίες πλούσιοι ιδιώτες λάμβαναν γη για να τη διοικήσουν, μαζί με όλες τις προσόδους που προέρχονταν από τις εκτάσεις αυτές· πρόσοδοι που συλλέγονταν με τη μορφή φόρου από τους καλλιεργητές-αγρότες που δούλευαν στη συγκεκριμένη γη.

Στο θεσμικό επίπεδο σταδιακά διαλύονται τα θέματα και, μαζί με αυτά, οι θεματικοί στρατοί, ενώ αυξάνει η σπουδαιότητα των πολιτικών αξιωματούχων των επαρχιών, ενός για την Ανατολή και ενός για τη Δύση· ουσιαστικά έχουμε για λίγο επιστροφή στο σύστημα της πρώιμης περιόδου.

Η κατοχή κτημάτων υπό τον όρο της στρατιωτικής υπηρεσίας επίσης βαθμιαία καταργήθηκε, με αποτέλεσμα να χάσει το Βυζάντιο τα πιστά σώματα των σκληροτράχηλων ακριτών και η υποχρεωτική στρατιωτική θητεία αντικαταστάθηκε από έναν φόρο, ο οποίος χρησιμοποιήθηκε για τη στρατολογία ξένων μισθοφόρων.

Από νομισματική άποψη παρατηρείται ελαφρά νόθευση του χρυσού νομίσματος κατά τη βασιλεία του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου (1042-55) και αύξηση της κυκλοφορίας των αργυρών και χάλκινων νομισμάτων, που θεωρείται δείγμα ανάπτυξης της αστικής οικονομίας. Πράγματι, έχει πλέον γίνει αποδεκτό από ερευνητές των τελευταίων δε-

Με τη διάλυση των βυζαντινών θεμάτων ενισχύθηκε σημα-

Η οργάνωση των ελεύθερων επαγγελματιών της μεσοβυζα-

καετιών ότι αυτή η υποτίμηση δεν ήταν συνέπεια οικονομικής κρίσης αλλά ευρωστίας και υπαγορεύτηκε από την αύξηση των συναλλαγών και ως εκ τούτου τη μεγαλύτερη ζήτηση ρευστού χρήματος. Ως διορθωτικό μέτρο χρησιμοποιήθηκε η περιορισμένη και ελεγχόμενη υποτίμηση του νομίσματος, ώστε από τη θεωρητική περιεκτικότητα του σε χρυσό 24 καρατίων (δηλαδή 21-23 καράτια) κατέβηκε στα 18 καράτια. Το βάρος που έλειπε, συμπληρώθηκε από ασήμι άριστης ποιότητας και όχι από χαλκό. Αντίθετα η υποτίμηση της δεκαετίας του 1070 από τους Μιχαήλ Ζ' Δούκα *Παραπινάκη* και Νικηφόρο Γ' Βοτανειάτη ήταν ασφαλώς αποτέλεσμα κρίσης και η περιεκτικότητα σε χρυσό έφτασε να είναι μόνο 9 καράτια, ενώ το υπόλοιπο ήταν κράμα ασημιού και

Ο οικονομικός «φεουδαρισμός» του Βυζαντίου

«Ούτε από πολιτική άποψη ούτε από διοικητική υπήρξε φεουδαλισμός στο Βυζάντιο, παρόμοιος με τον δυτικό...Το κράτος παρέμεινε ισχυρό και οι δημόσιοι υπάλληλοι έφταναν ως τις πιο μικρές αγροτικές κοινότητες. Μόνον από την οικονομική σκοπιά οι σχέσεις στην αγροτική παραγωγή βαίνουν παράλληλα σε Ανατολή και Δύση. Αν αναφερθούμε σε οικονομικό φεουδαλισμό, τότε υπήρξε και στο Βυζάντιο οικονομικός φεουδαλισμός. Γι' αυτό ο όρος φεουδαρχία που καλύπτει πολιτικές και κοινωνικές έννοιες, δεν πρέπει να χρησιμοποιείται για να προσδιορισθεί ένα οικονομικό φαινόμενο». Ν. Σβορώνος, *Storia del diritto e delle istituzioni* στο *La civiltà bizantina dal IX al XI secolo*, Bari 1978, σ. 172). Ο όρος «λίζιος» (υποτελής) μπήκε στην ελληνική γλώσσα, αλλά χρησιμοποιούνταν μόνο για ξένους. Ο αντίστοιχος βυζαντινός όρος ήταν «οικέτης και υποχείριος», και μπορεί να αφορά σχέσεις υποτελείας, αλλά ποτέ δεν γίνεται ξεκάθαρο από τις πηγές.

Επίσης, μετά τη θεωρία του Βέλγου ιστορικού Η. Pirenne στη δεκαετία του 1930, που έχει δεχτεί ωστόσο έντονη κριτική, υπάρχει η επιστημονική άποψη ότι και ο δυτικός (ερωπαϊκός) φεουδαρισμός οφείλεται στην αραβική επέκταση στη Μεσόγειο, καθώς το παλιό ρωμαϊκό κράτος γίνεται από τον 7ο αιώνα μια Ανατολική μόνο αυτοκρατορία, το Βυζάντιο, ενώ το κράτος του Καρλομάγνου μεταβλήθηκε σε μια δεύτερη αυτοκρατορία με την οποία ανοίγει ο δυτικός Μεσαίωνας.

χαλκού.

Όμως το πιο σημαντικό κοινωνικό-πολιτικό γεγονός των μέσων του 11ου αιώνα είναι ότι η τάξη των εμπόρων αναλαμβάνει έναν ενεργό πολιτικό ρόλο. Πράγματι, οι πλούσιοι βιοτέχνες και έμποροι, μαζί με παλαιούς ελεύθερους επαγγελματίες, ειδικούς τεχνίτες, τραπεζίτες (*καταλλάκται*) και ναύκληρους, δημιουργούν ένα είδος ακαθόριστης ακόμη αστικής τάξεως που συνειδητοποιεί την αυτονομία και τα συμφέροντά της. Είναι καινούργιοι άνθρωποι που δεν κατάγονται από τις καθιερωμένες οικογένειες της Μικράς Ασίας και καταφέρνουν να ανεβούν στην κορυφή.

Ο Κωνσταντίνος Θ' «δέχτηκε στη συγκλητική τάξη σχεδόν όλο τον όχλο της αγοράς», παρατηρεί με θλίψη ο Ψελλός, μολονότι και εκείνος τυπικά ανήκε στην τάξη των «νέων ανθρώπων». Επί Κωνσταντίνου Ι' Δούκα (μέσα 11ου αιώνα) πολλοί τεχνίτες ανέβηκαν σε υψηλά αξιώματα. Ο Ισαάκιος Α' Κομνηνός (1057) και ο Νικηφόρος Γ' Βοτανειάτης (1078) ανέβηκαν στον θρόνο με τη βοήθεια των εμπόρων και των συγτεχνιών. Το τραγικό για το Βυζάντιο είναι ότι αυτή η οικονομική ανάπτυξη κόπηκε πρόωρα πριν προλάβει να εμπεδωθεί ως μόνιμη κατάσταση στη βυζαντινή κοινωνία.